

Anna Brismark & Pia Lundqvist

En judisk elit i det tidiga 1800-talets Göteborg

I tidigare forskning finns flera olika uttalanden om i vilken grad den första judiska gruppen, som invandrade före 1800-talets mitt, var integrerad i Göteborg och hur den behandlades av övriga köpmän. Arkitekturhistorikern Fredrik Bedorie har hävdad att de judiska företagarna i Göteborg "utgjorde en sluten grupp i staden".¹ Historikern Bertil Andersson, som ingående studerat Göteborgs handlande borgerskap, har hävdad att judarna knappast framstod som allvarliga konkurrenter till stadens övriga köpmän. Enligt Andersson återspeglades sällan den judefientliga debatt som fanns på riksplanet i stadens Handelssocietet, som var de göteborgska handelsmännens organisation.² Enligt historikern Martin Åberg "förefaller judarna med vissa undantag ha accepterats ganska väl av borgerligheten i Göteborg. Vissa meningsskiljaktigheter förekom dock. På ett relativt tidigt stadium, närmare bestämt år 1815, publicerades en serie antisemitiska broschyrer i vilka judarna beskylldes för de dåliga konjunkturerna som hade efterträtt kontinentalblockadens hausse."³

Ekonomhistorikern Rita Bredefeldt har intresserat sig för de svenska judarnas identitet och assimilering i en studie som sträcker sig från 1800-talets andra hälft och fram till 1930-talet. En bärande tes är att rädsla för antijudiska angrepp ledde till att den judiska gruppen aktade sig för att utmärka sig för mycket. Men samtidigt ledde detta till ett behov av att hävda sig och genom en anda av uppåtsträvande. Ekonomisk framgång och utbildning var viktiga komponenter i denna självhävdelse.⁴ Även i föreliggande text spelar kopplingen mellan ekonomisk framgång och integration i det svenska samhället en väsentlig roll. Detta gällde redan de första judarna som bosatte sig i Göteborg, eftersom de förväntades bidra positivt till stadens och Sveriges ekonomiska liv.

De olika uttalandena ger upphov till en mängd frågor. Hur såg man egentligen på judarna som grupp? Var de nätt och jämnt tolererade eller ska man betrakta dem som en respekterad och integrerad grupp inom det göteborgska borgerskapet? Var den judiska gruppen "sluten" eller interagerade den med andra grupper och i så fall hur?

1. Judisk integration – en del i ett större projekt

Denna text utgör en del i vårt projekt *En judisk väv av textilier och handelskontakter*. Projektet tar sin utgångspunkt i framväxten av en svensk konsumtionsvarumarknad under 1800-talets första hälft. Det övergripande målet är att bidra med ny kunskap om produktionen och distributionen av de nya typer av konsumtionsvaror, främst textilier, som karakteriserade denna "konsumtionsrevolution". Integrationen mellan en europeisk och global marknad respektive den inhemska marknaden är en del i detta.

¹ Bedoire, Fredrik, *Ett judisk Europa. Kring uppkomsten av en modern arkitektur 1830–1930*, Carlsson i samarbete med Konsthögsk:s arkitekturskola, Stockholm, 1998, s. 429.

² Andersson, Bertil, *Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 1, Från fästningsstad till handelsstad 1619-1820*, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1996 s. 269.

³ Åberg, Martin, *En fråga om klass?: borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850-1914*, Diss. Göteborg: Univ., Göteborg, 1991, s. 68–69. Not till Valentin, Hugo, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm, 1924, s. 238, 335–347.

⁴ Bredefeldt, Rita, *Judiskt liv i Stockholm och Norden: ekonomi, identitet och assimilering 1850-1930*, Stockholmia, Stockholm, 2008.

I projektet studerar vi specifikt den judiska gruppen i Göteborg under perioden 1780–1850 och dess betydelse för förmedlingen av moderna och efterfrågade konsumtionsvaror till en bred allmänhet i Sverige. I samband med detta studeras också varför gruppen kom att få en relativt stark ställning inom handel och produktion och vilken betydelse dess nätverk och tillgång på kontakter, kapital och kunskap hade. Inom projektet har vi också intresserat oss för den judiska minoritetens integration i staden och deras förhållande till den övriga borgarklassen. Perioden 1780–1850 utgör den första perioden av judisk invandring till Sverige och Göteborg och den grupp judar som immigrerade har i tidigare forskning karaktäriserats som relativt välbärgade.

Syftet med detta paper är att diskutera några exempel på teoretiska infallsvinklar som kan användas för att studera den judiska gruppens integration i Göteborg. Här tar vi upp forskningen om så kallade Port Jews och kopplar detta till Göteborgs karaktär som hamnstad och därmed kommersiellt, men också kulturellt, centrum. Vidare diskuterar vi värdet av ett intersektionellt perspektiv på den judiska integrationen. I detta sammanhang är formerandet av en elit inom den judiska gruppen av betydelse. I texten presenteras flera empiriska exempel på den judiska minoritetens inbördes relationer, men också hur den ingick i en större mångkulturell borgerlighet i staden.

Vi vill också framhålla att vi inte har för avsikt att här undersöka den judiska gruppens självbild eller deras religiösa identitet. Inte heller berör vi egentligen frågan om minoritetens särskilda historia, jämfört med andra grupper av invandrare, som ju i regel hade ett tydligare nationellt medborgarskap än vad judarna hade. De saknade fullständiga medborgerliga rättigheter i de flesta europeiska länder.⁵ En annan sak som särskiljer den judiska invandrargruppen är att de kom från olika regioner i Europa, även om merparten av dem som slog sig ner i Göteborg kom från Mecklenburg och områdena där omkring.

2. Göteborg – en mångkulturell stad?

Göteborg var vid den här tiden en småstad, som räknade cirka 12 500 invånare kring sekelskiftet 1800.⁶ Staden växte emellertid snabbt och vid 1800-talets mitt var befolkningen över 26 000. Under 1800-talets första hälft började en inhemsk industri växa fram i staden, främst med inriktning på konsumtionsvaror i livsmedels- och textilbranschen, därtill ökade handeln med stadens omland. Samtidigt kom hamnstadens Göteborg i allt högre grad att gynnas av att Europas ekonomiska centrum försköts västerut mot Nordsjön och Atlanten, medan handeln över Östersjön fick minskad betydelse. Göteborg var under 1700-talet huvudort för det Ostindiska Kompaniets verksamhet, som formellt avslutades 1813. Flera forskare har framhållit att Ostindiska kompaniets inverkan på svensk ekonomi ibland har överdrivits.⁷ Bland annat var en stor del av de ledande aktörerna och finansörerna i kompaniet utländska. Trots det måste man konstatera att verksamheten innebar att Göteborg ökade sina internationella kontaktytor. Några av de mer förmögna judarna som slagit sig ner på Marstrand, som hade frihandelsprivilegier 1775–1794, sysslade med kommissionshandel vid Ostindiska kompaniet.⁸ Flertalet av dessa judar flyttade sedan in till Göteborg i samband med att det 1782 blev tillåtet för judar att bosätta sig i fyra svenska städer: Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona.

Göteborg fick ett stort uppsving i och med den så kallade kontinentalblockaden 1808–1815. Bakgrunden var Napoleons handelsblockad av Storbritannien, som proklamerades 1806 och inskräpades under följande år. Britterna fann under blockaden nya möjligheter att transitera sin handel, bland annat i Skandinavien. Göteborg blev därmed en viktig internationell

⁵ Ett undantag är Frankrike under revolutionsåren kring sekelskiftet 1800.

⁶ I denna siffra ingår inte stadsdelen Majorna, som låg strax utanför stadens gränser.

⁷ Müller, Leos, Weiss, Holger & Rydén, Göran (red.), *Global historia från periferin: Norden 1600-1850*, Studentlitteratur, Lund, 2010.

⁸ Vallentin 1924, s. 212.

handelsmetropol. Kontinentaltiden beskrivs som en exceptionell högkonjunktur. Stadens köpmän och inflyttade utländska handelsmän kunde som kommissionärer göra stora vinster på transithandeln.⁹ Antalet handlare växte kraftigt, däribland många av judisk börd.¹⁰ Stadens handelslivet antog 41 nya medlemmar mellan åren 1807 och 1813, av vilka 12 var briter, 24 tyskar och 4 judar.¹¹ Rent allmänt kan sägas att den utländska invandringen till Göteborg var konjunkturberoende, och detta gäller inte minst den judiska.

I tidigare forskning har handelshusens viktiga roll i Göteborg betonats starkt.¹² Efter kontinentalblockaden förnyades grosshandlarkåren. Inflyttade skottar som David Carnegie, Alex Barclay och James Dickson tillhörde den nya generationens handelsmän, med vida internationella kontaktnät och anknytning till sjöfartsnäringen. Handeln med Storbritannien kom att få en allt större betydelse för Sveriges del, inte minst genom export av trävaror, stångjärn och havre.¹³ Men också importen via Göteborg ökade kraftigt under de första decennierna efter kontinentaltiden. Det var främst konsumtionsvaror för hemmamarknaden och den inhemska industrin som importerades, råsocker, bomull, och andra kolonialvaror och textilier.¹⁴

När de första judarna bosatte sig i Göteborg under det sena 1700-talet, fogades en ny invandrargrupp till dem som sedan tidigare varit framträdande i staden, framför allt holländare, tyskar och briter. En tysk församling hade bildats redan under 1600-talet.¹⁵ Från och med 1700-talet var den brittiska invandringen betydande. En brittisk kyrkoförsamling etablerades 1745, och den engelska församlingen fungerade fortfarande under 1800-talet som social plattform och skyddsnät för nyinvandrade briter.¹⁶ På liknande sätt fungerade den Mosaiska församlingen i Göteborg. År 1785 hade församlingen 18 medlemmar, men antalet växte förhållandevis snabbt för att uppgå till 102 medlemmar år 1807.¹⁷ Under de följande decennierna uppgick den judiska befolkningen i Göteborg år 1820 till 230, år 1830 till 370 och år 1840 till 415.¹⁸ Därefter planade ökningstakten ut fram till den andra invandringsvågen av judar från öst som inleddes under 1800-talets andra hälft. Under det tidiga 1800-talet utgjorde judarna en liten andel av befolkningen i Göteborg, mellan en halv och två procent. Samtidigt utgjorde gruppen under vissa perioder cirka en tiondel av stadens handlare.

Tabell 1. Judarnas andel av befolkningen i Göteborg fram till 1850

År	Judar	År	Inv i Gbg stad (exkl. Majorna)	Judarnas befolkningsandel
1796	66	1795	12 467	0,53%
1800	55	1800	12 542	0,44%
1811	106	1810	14 200	0,75%
1820	230	1820	16 385	1,40%
1830	370	1830	ca 21 000	1,76%
1840	415	1840	ca 21 600	1,92%
1850	417	1850	ca 26 100	1,60%

Källa: Judarnas antal: RA, Kommerskollegium, Kammarkontoret, A konceptskrivelser, Årsberättelser judar i städerna, vol 1–2. Total befolkning: Andersson 1996 samt Fritz 1996.

⁹ Tiselius, Carl August, *Göteborg under kontinentaltiden: perioden 1808-1810*, Västra Sverige, Göteborg, 1935, s. 24.

¹⁰ Andersson 1996, s. 242–243.

¹¹ Uppgifterna om briter och tyskar från Andersson 1996, s. 142. Om judars inträde i handelsföreningen, se vidare avsnittet om Handelssocieteteten nedan.

¹² Fritz, Martin, *Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling. 2, Från handelsstad till industristad 1820-1920*, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1996 s. 71.

¹³ Fritz 1996, s. 64.

¹⁴ Fritz 1996, s. 58–59.

¹⁵ Andersson 1996, s. 140.

¹⁶ Andersson 1996, s. 141.

¹⁷ Andersson 1996, s. 141.

¹⁸ RA, Kommerskollegium, Kammarkontoret, A konceptskrivelser, Årsberättelser judar i städerna, vol 1–2.

Vid en internationell jämförelse var dock Göteborg en liten stad i Europas utkant, med en liten judisk minoritet. En liten utblick ger vid handen att till exempel Köpenhamn hade cirka 100 000 invånare kring sekelskiftet 1800, London närmare en miljon.¹⁹ Den judiska gruppen i Göteborg var också numerärt liten, när man jämför med Köpenhamn, som hade en judisk befolkning på cirka 2 400, (drygt två procent).²⁰ I Hamburg fanns som allra flest judar under den franska ockupationen under revolutionsåren, omkring 6 000, vilka utgjorde ungefär sex procent av den totala befolkningen.²¹ Amsterdam hade tidigare tillhört de viktigaste ekonomiska metropolerna i Europa. Kring sekelskiftet 1700 utgjorde den judiska befolkningen där omkring tre procent, eller 6 000 av en sammanlagd befolkning på 200 000.²² Vid en jämförelse var den judiska befolkningen i London liten vid samma tid, cirka 850 individer, vilket inte ens utgjorde två promille av befolkningen.²³ Vid 1800-talets mitt hade emellertid antalet judar i London ökat till mellan 20 000–25 000, av en total befolkning på omkring 1,8 miljoner, vilket utgör omkring en hundradel.²⁴ Vad säger då alla dessa siffror om den judiska gruppens storlek och andel i andra, mycket större städer? Göteborg framstår fortfarande som en liten stad, men den judiska *andelen* av befolkningen var inte så liten vid en jämförelse med städer där den judiska minoriteten anses ha spelat en betydande roll. Dessutom, jämför man med Stockholm, så var den judiska befolkningsandelen betydligt mindre där än i Göteborg: 1815 utgjorde den 481 personer i Stockholm, eller 0,6 procent av befolkningen, vilket kan jämföras med 1,5 procent i Göteborg vid samma tid.²⁵

Sammanfattningsvis kan vi försiktigt dra slutsatsen att Göteborg under tidigt 1800-tal kan karaktäriseras som en internationellt inriktad, ”mångkulturell” och dynamisk hamnstad. Internationella kontakter präglade i hög grad stadens liv; dels genom handeln, dels genom dess invandrare. I sin historik om judarna i Manchester framhåller Bill Williams att såväl stadens befolkning som helhet som dess judiska minoritet hade formats av det faktum att de levde i en hamnstad: ”[I]n no sense can the Jewish community be regarded as ‘alien’ to Manchester. It was not a late addition to an established pattern of urban life, but an integral part of the pattern itself”.²⁶ Däremot är frågan om Göteborg därmed präglades av tolerans och öppenhet svårare att besvara. Den under senare år framväxande forskningen kring begreppet ”Port Jews” har intresserat sig för den här typen av frågor.

3. ”Port Jews” i en svensk kontext?

Inom det transnationella forskningsfältet centrerat kring ”Port Jews”, hamnjudar, har en grupp av forskare från olika länder uppmärksammat judarnas viktiga roll i många hamnstäder som var centrala i framväxten av den atlantiska ekonomin, såsom Amsterdam, Hamburg, Bourdeaux och London, men även i den Nya Världen och i Ostasien. I stort intresserar sig denna forskningsinriktning för den judiska gruppens väg till modernitet och emancipation. En av de

¹⁹ Befolkningssiffror <http://www.ostindiska.se/Historia-Lars/sv1700-t.htm> (2011-04-03).

²⁰ Thorstein, Wagner, ”Port Jews in Copenhagen”, *Jews and Port Cities 1590–1990: Commerce, Community and Cosmopolitanism*, (red.) David Cesarani & Gemma Romain, London 2006, s. 49.

²¹ Rainer Liedtke, ”Germany’s Door to the World: A Haven for the Jews? Hamburg, 1590–1933”, i *Port Jews: Jewish Communities in Cosmopolitan Maritime Trading Centres, 1550–1950*, (red.) David Cesarani, London 2002, s. 76, 81.

²² Adam Sutcliffe, ”Identity, Space and Intercultural Contact in the Urban Entrepôt...”, i Cesarani & Romain 2006, s. 93.

²³ Sutcliffe 2006, s. 100.

²⁴ <http://www.oldbaileyonline.org/static/Population-history-of-london.jsp> (2011-04-03).

²⁵ Befolkning i Stockholm 1815: ca 73 000 inv, befolkning i Göteborg 1815: ca 14 600 inv. enligt Sven Lilja, *Städernas folkmängd och tillväxt*, Stockholm 1996, s. 119 och s. 67. Uppgifter om antalet judar i de olika städerna enligt David Glück, Aron Neuman & Jacqueline Stare, *Sveriges judar: deras historia, tro och traditioner*. (Stockholm: Judiska museet 1997), p. 29. (Stockholm 481 judar, Göteborg 215 judar år 1815).

²⁶ Williams, Bill, *The making of Manchester Jewry 1740-1875*, Manchester U.P., Manchester, 1976, citerad efter Tony Kushner, ”A Tale of Two Port Jewish Communities: Southampton and Portsmouth Compared”, i Cesarani 2002.

centrala utgångspunkterna är att hamnstäder var relativt gynnsamma platser för judar.²⁷ Icke-judiska ekonomiska intressen vägde tyngre än fördomar eller fientlighet mot judar. Myndigheternas pragmatiska överväganden ledde till förbättringar i judarnas legala status och skapade större tolerans.²⁸

En gemensam utgångspunkt är tanken att handel och hamnstäder utgör centra för migration och utbyte av såväl varor som idéer och information. Här sammanfördes judar av olika etniska ursprung, samtidigt som de samarbetade med andra religiösa och etniska grupper. Det kosmopolitiska perspektivet är självklart för internationella handelsmän. En av de mest tongivande forskarna inom fältet, historikern Louis Dubin, menar att hamnjudarna var gränsöverskridande och fungerade som förmedlare mellan olika kulturer, ”en bro mellan det specifika och det generella.”²⁹ Det var framför allt släktskap och etniska-religiösa band som strukturerade handelsmönster och fogade samman diasporor av handelsmän, menar Dubin.³⁰ Med rörelse och relationer för ögonen kan vi se hamnjudar som noder i ett större nätverk. Vi kan inte förstå hamnjudar i en enskild stad utan att ta hänsyn till deras breda släkt- och affärsnätverk eller deras kontakter på det globala, regionala och lokala planet.³¹

Inom ramen för forskningen om Port Jews har två antologier publicerats, där empiriska fallstudier om judiska minoriteter och deras ställning i olika hamnstäder från tidigmodern tid fram till 1900-talet presenteras.³² Förutom att de olika artiklarna ger empiriskt underlag för komparativa studier av fenomenet hamnjudar, reses också mer principiella och övergripande frågor. En sådan viktig fråga är naturligtvis graden av tolerans och judarnas möjligheter till integration.

Dubin framhåller emellertid också att misstro mot främlingar var vanligt även i kosmopolitiska hamnstäder. Hon poängterar att kosmopolitism varken med nödvändighet innebär tolerans eller att den leder till rasism.³³ När det gäller den viktiga handelsstaden Hamburg, med en förhållandevis stor judisk befolkning, var det två faktorer som hindrade den judiska gruppens integration: För det första förekomsten av en sluten oligarkisk elit som länge varit ledande i staden och för det andra den lutherska kyrkans starka ställning, vilken försvårare inte bara för judar utan också för andra religiösa minoriteter att bli en del av stadens etablissemang.³⁴

David Sorkin, som vid sidan av Dubin kan betraktas som den andra tongivande initiativtagaren inom forskningen om Port Jews, menar att vägen till emancipation varierat i olika regioner i Europa. Utvecklingen i Västeuropa, Centraleuropa respektive Östeuropa har varit olikartad.³⁵ I en essä från 1960 diskuterar Salo Baron, pionjär inom judisk modern historieskrivning, nya och gamla samhällen och hur de påverkat judarnas möjligheter till integration och jämlika rättigheter. Baron hävdar att de ”moderna” samhällena i länder som Holland, England och Frankrike, innebar en ny startpunkt för judarna, utan en gammal barlast av medeltida restriktiv lagstiftning och anti-judiska fördomar, till skillnad från förhållandena i till exempel Ryssland, Italien och i tysktalande områden.³⁶ I detta sammanhang torde man kunna räkna Göteborg och Sverige till de moderna samhällena, eftersom den judiska invandringen var en ny företeelse i det svenska samhället. Samtidigt är det viktigt att hålla i minnet att frågan om

²⁷ Se vidare Cesarani 2002; Cesarani & Romain 2006 samt Monaco, C. S., ”Port Jews or a People of the Diaspora? A Critique of the port Jews Concept” i *Jewish Social studies: History, Culture, Society* n.s. 15, no. 2 (Winter 2009). s. 138 ff.

²⁸ Cesarani & Romain 2006, s. 2. Se även t.ex. Israel, Jonathan, *Diasporas within a Diaspora: Jews, Crypto-Jews and the World Maritime Empires, 1540–1740*, Leiden 2002.

²⁹ Dubin, Lois, ”Wings on their feet...and wings on their head: Reflections on the Study of Port Jews” i Cesarani & Romain 2006, s. 19–25.

³⁰ Dubin 2006, s. 21.

³¹ Dubin 2006, s. 22.

³² Cesarani 2002 samt Cesarani & Romain 2006.

³³ Dubin 2006, s. 26.

³⁴ Rainer Liedtke, ”Germany’s Door to the World: A Haven for Jews? Hamburg, 1590–1933”, i Cesarani 2002.

³⁵ David Sorkin, ”Port Jews and the Three Regions of Emancipation”, i Cesarani 2002.

³⁶ Salo W. Baron, ”Newer Approaches to Jewish Emancipation”, *Diogenes* 29, 1960, s. 56–81.

”jämlighet” mellan olika samhällsgrupper kan betraktas som en anakronism, såväl i Sverige som på andra håll. Louis Dubin understryker att hamnjudarna levde i korporativt präglade privilegiesamhällen, där en legal och administrativ enhetlighet som var förutsättningar för jämlighet saknades.³⁷ Detta gäller också det svenska samhället som vid denna tid byggde på privilegier, riktade till olika grupper. Handel och hantverk var starkt reglerade och politiska rättigheter inskränkta för en majoritet av befolkningen. Med andra ord, föreställningen om lika rättigheter existerade knappast i folks medvetande. Den judiska minoritetens rättigheter måste också betraktas utifrån detta perspektiv.

3.1 Judereglementet och dess ekonomiska motiv

Under en lång tid, och före framväxten av forskningen om Port Jews, har forskare i flera olika sammanhang pekat på hur ekonomiska intressen och merkantilistiska idéer hos de europeiska ländernas regeringar och stadsstyrelser påverkat judarnas legala status under olika tidsperioder. Ofta lyfter man specifikt fram judarnas roll inom handel och vilken betydelse denna fick för gruppens möjligheter till bosättning och yrkesutövning. Historikern Benjamin Ravid pekade tidigt på de ekonomiska motiven bakom judarnas legala status. Ravid beskriver de privilegier och den unika position som handelsmän ur den judiska gruppen i Venedig erhöll under 1500-talet. Som enda grupp var de behöriga att bedriva handeln mellan Venedig och Levanten. Enligt Ravid var det ekonomiska krafter och övervägande som medförde en ökad tolerans och tillträde för den judiska gruppen. I övrigt var de dock inte jämställda med Venedigs övriga befolkning. Det förekom också en rad protester från stadens egna köpmän som menade att judarna la beslag på den internationella handeln. Dessa invändningar innebar emellertid inte några förändringar av judarnas villkor.³⁸

Herbert Bloom har lyft fram ekonomiska och merkantilistiska motiv som orsak till att judar fick ett positivt mottagande i olika städer under 1600- och 1700-talen. Enligt Bloom ansågs deras erfarenhet och vida internationella nätverk kunna bidra med nya influenser och välfärd i Amsterdam.³⁹ Även här reglerades länge judarnas rättigheter och liksom i Venedig förekom protester från stadens andra köpmän.

Liknande argument för motiven bakom judarnas legala status finns även i bland annat brittisk forskning.⁴⁰ I den äldre litteraturen finner vi också den svenska historikern Eli Heckscher som i sitt engelska verk *Mercantilism* menar att de västeuropeiska ländernas tolerans mot judar huvudsakligen kan kopplas till kommersiella överväganden.⁴¹

Inom svensk forskning är det annars framför allt Hugo Valentin som undersökt argumenten bakom den lagstiftning som gav judar möjlighet att bosätta sig i landet, det vill säga Judereglementets tillkomst 1782. Valentin visar att det även för Sveriges del är tydligt att det framför allt rörde sig om ekonomiska och handelspolitiska argument. Under 1700-talet behandlades frågan om hur man kunde ge ”önskvärda judar”, de som kunde skapa manufakturer, industrier och handelshus, möjlighet att bosätta sig samtidigt som icke-önskvärda inte gavs samma möjlighet.⁴² Utöver den stimulans av näringslivet som den judiska gruppen ansågs kunna

³⁷ Louis C. Dubin,, *The port Jews of Habsburg Trieste: absolutist politics and enlightenment culture*, Stanford University Press, Stanford, 1999, s. 222.

³⁸ Ravid Benjamin, ”The legal status of the Jewish Merchants of Venice, 1541–1638” i *The Journal of Economic History* 35 1975, s. 278. Se även Ravid Benjamin, ”*Studies on the Jews of Venice, 1382–1797*, Aldershot: Ashgate Variorum 2003 s. 274–279.

³⁹ Herbert, Bloom, *The economic activities of the Jews of Amsterdam*, New York 1937, s. XIII – XV.

⁴⁰ Se t.ex. Harold, Pollins, *Economic History of the Jews in England*, Farleigh Dickinson U.P., East Brunswick, N.J., 1982, s. 35 ff. För mer om judars legala status och diskussion om deras ekonomiska ”nytta”, se bl.a. Meyer, Michael, *German-Jewish History in Modern Times*, New York 1997, s. 7ff.

⁴¹ Eli Heckscher, *Mercantilism*, 2 vols, London 1935, s. 305–307.

⁴² Valentin 1924 s. 179–181.

utöva har Valentin pekat på att statsmakterna såg judarna som skatteobjekt, där inkomsterna från de så kallade skyddsbreven var central.⁴³

När judereglementet sedan kom var det också till stor del utformat för att reglera en mindre grupp judars möjlighet att idka handel och starta produktion i landet. De hade tillåtelse att bedriva handel i öppen bod, starta fabriker, ägna sig åt rederiverksamhet samt driva handel med växlar och värdepapper. De hade med andra ord samma rättigheter som inhemska handlare. När det gällde hantverk var däremot endast de yrken aktuella som inte låg under skråordning. För att få tillstånd att driva näring ansöktes om ett skyddsbrev. Ett villkor var att man ägde tillgångar i kontanta pengar eller växlar motsvarande 2 000 riksdaler.⁴⁴ Judereglementet avskaffades 1838. Valentin menar att orsakerna var att det i praktiken inte var möjligt att upprätthålla olika regelverk, särskilt inte eftersom en rad olika undantag vad beträffar rätt till handel, hantverk och medborgarrätt medgivits.⁴⁵ Detta kan också kopplas till en allmän gradvis liberalisering av det svenska samhället. Såväl skråväsende, importlagstiftning som näringslagstiftning i stort började mjukas upp under den här perioden.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den första invandringen av judar till Sverige och den lagstiftningen som omgärdade den till stor del var skapad för en judisk elit inriktad på handel och produktion. I grund och botten handlar också Dubins och Sorkins Port Jews-studier om eliter, verksamma på en sofistikerad kommersiell, intellektuell och kulturell nivå.⁴⁶ I Köpenhamn var det en liten grupp av kulturellt anpassade köpmän och bankirer som i konflikt med de äldstes ledarskap omdefinierade den judiska gruppens roll i samhället.⁴⁷ I Amsterdam var majoriteten av de sefardiska judarna fattiga, men en liten elit fanns som var engagerad i långväga handel och placerade sina tillgångar utomlands.⁴⁸ Även andra forskare har pekat på förekomsten av en judisk elit och även hur denna var direkt kopplad till konsumtionssamhällets framväxt. Todd Endelman beskriver hur välfärden hos den anglo-judiska eliten i 1700-talets London var kopplad till expansionen av en inhemsk konsumtionsvarumarknad som stimulerade import och därför intensifierade behovet av de finansiella och kommissionärs tjänster som den judiska eliten var specialiserad på.⁴⁹ Utgör de judiska immigranterna i Göteborg, eller åtminstone delar av denna grupp, ett ytterligare exempel på en sådan elit?

4. Etnicitet – men också klass och kön

När man närmar sig problemställningen kring den judiska gruppens integration i Göteborg står det ganska snart klart att frågan inte kan besvaras enbart med hänsyn till skillnader i etnicitet eller religiös tillhörighet. Även andra aspekter, kanske framför allt klass men också kön, måste beaktas i diskussionen. Man behöver undersöka hur olika faktorer samverkade för att främja integration alternativt förstärkte skillnader och förtryck.

Under senare år har begreppet intersektionalitet används flitigt inom feministisk teori för att synliggöra hur olika maktordningar är sammanflätade på olika nivåer. I en intersektionell analys handlar det snarare om att undersöka hur olika identitetskonstruktioner, som kön, klass, etnicitet, religion, ålder, sexuell läggning och så vidare, samverkar för att skapa eller befästa makt

⁴³ Valentin 1924, s. 12–14.

⁴⁴ Hugo, Vallentin, *Urkunder till judarnas historia i Sverige*. Stockholm 1924, s. 18–25.

⁴⁵ Vallentin, 1924a, s. 336 ff., se även Gunnar, Ståhl, *Judereglementet i Sverige 1782–1838: jämförelse av regler för judars näringsverksamhet med lag och förordningar - i teori och praktik*, Historiska inst., Univ., Stockholm, 2007 s. 6.

⁴⁶ Tony Kushner, "A Tale of Two Port Jewish Communities: Southampton and Portsmouth Compared", i Cesarani 2002.

⁴⁷ Wagner 2006, s. 57–58.

⁴⁸ Jonathan Schorsch, "Portmanteau Jews: Sephardim and Race in the Early Modern Atlantic World", i Cesarani 2002.

⁴⁹ Todd M. Endelman, *The Jews of Britain 1656 to 2000*, University of California Press, Berkeley Los Angeles, 2002, s.48.

och ojämlikhet snarare än att rangordna dem.⁵⁰ Det finns med andra ord flera maktstrukturer som är beroende av varandra och som avgör en individs eller en grups villkor. Flera aspekter spelar in i bestämmandet av en individs identitet och dess villkor.⁵¹ En intersektionell analys tar inte bara hänsyn till ett perspektiv. Tvärtom handlar det om att involvera flera perspektiv och också om att försöka utröna hur de hänger samman. Att diskutera frågan huruvida den judiska gruppen i Göteborg under 1800-talets första hälft accepterades av ”majoritetssamhället”, hur den samverkade med andra aktörer och så vidare, är svårt om man inte tar hänsyn till skillnader i social och ekonomisk status. Den tidigare forskningen, som i och för sig inte är särskilt omfattande, har också bortsett från frågor om kön. Kvinnor har varit osynliga i diskussionen. Diskussionen om integration har huvudsakligen rört sig kring frågan om huruvida en manlig judisk elit accepterats av en annan manlig elit i Göteborg. Men egentligen är det fel att tala om *en* ekonomisk elit i staden, eftersom handelsmän och entreprenörer av flera olika nationaliteter levde och verkade i staden under den aktuella tidsperioden. Inte heller kan man tala om en homogen judisk grupp.

5. En judisk elit i Göteborg

I följande avsnitt kommer vi att presentera några empiriska exempel där den judiska gruppens ekonomiska och sociala inbördes relationer diskuteras. Hur utkristalliserar sig eliten inom gruppen? Samtidigt kommer den judiska gruppen att ställas i relation till stadens övriga ekonomiska elit som till stor del utgjordes av grosshandlare och producenter. I vilken grad utgjorde judarna en del av denna? De studier som presenteras här ska inte betraktas som färdiga utan mer som tentativa exempel på hur frågan om en judisk elit och den judiska gruppens integration kan undersökas.

5.1 Taxeringslängderna berättar

Som utgångspunkt för diskussionen om en elit inom den judiska gruppen kan taxeringslängder och uppgifter om den statliga bevillningen att användas. I avsaknad av räkenskapsmaterial från bolag och individer är detta det material som bäst kan skildra hela gruppens inbördes ekonomiska status. Detta material är visserligen inte oproblematiskt. Till exempel går bevillningen inte alltid att koppla till köpmännens verkliga inkomst- och/eller förmögenhetsförhållanden. I detta sammanhang fungerar dock uppgifterna för att göra jämförelser inom gruppen.⁵²

Som ett exempel har taxeringslängden för år 1830 använts här. Ur detta material har samtliga judiska handlares och grosshandlares taxeringsuppgifter sammanställts.

⁵⁰ Se vidare Lykke, N. (2003), ”Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 24 (1), s. 47-57.; De los Reyes, P. & Mulinari, D. (2003), ”Intersektionalitet som teoretisk ram vs. mångfaldsperspektivets tomma retorik”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (24) 3-4, s. 159-162.; De los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana, (2005), *Intersektionalitet: Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Liber, s. 9–10 samt Dahl, Ulrika, (2005), ”Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora majoriteten gör”. *Från hatbrott och homofobi till heteronormativitet och intersektionalitet - En kunskapsinventering och situering av forskning*. Stockholm, Forum för levande historia, s. 21–22.

⁵¹ Lundahl, M., 2006, ”Från genus till sexuell och etnisk skillnad” i Lennerhed, Lena, 2006, *Från Sappho till cyborg – idéer om kön och sexualitet i historien*, Södertälje, Gidlunds, s. 201–229.

⁵² För diskussion om taxeringslängder och kategorisering av handlanden utifrån taxeringslängder, se Andersson, Bertil, *Göteborgs handlande borgerskap: ekonomiska förhållanden för handlandegrupperna i Göteborg 1806-1825*, Göteborg, 1977, s. 20, 30ff.

Tabell 2. Summa bevillning för de högst taxerade judiska handlarna år 1830

Namn	Summa bevillning (Rdr banco)
L E Magnus	546
V J Vallentin	160
Aron Magnusson	126
Samuel Josephsson	121
Levi Fürstenberg	116
Martin Levisson	112
Aron Schesinger	111
A B Benecke	95
Isaac Pineus	77
Isaac Leman	75

Källa: GLA, Göteborgs drätselkammarers arkiv 1625–1900, Taxeringslängder .

Tabellen ovan visar bara de tio judiska köpmännen med högst taxering, men redan här kan en tydlig differentiering urskiljas. Helt klart utmärker sig L. E. Magnus, som vi kommer att möta flera gånger i denna text, när det gäller bevillning. Genom att titta på hela gruppen över en längre tid finns det möjlighet att dela in gruppen i olika kategorier efter deras ekonomiska situation samt att studera hur dessa kategorier förändras.

Vidare är det också intressant att studera dessa tio judiska köpmän i förhållande till övriga, icke-judiska, köpmän. I bilaga 1 kan vi se vilka som hade den högsta bevillningen av alla köpmän, judiska som icke-judiska. Här framgår att L. E. Magnus var den enda judiska köpmannen som hörde till de högst taxerade köpmännen i staden. Fortsätter man med att studera de 100 högst taxerade personerna i staden så ligger bevillningen på ett intervall mellan 1 335 och 73 Rdr banco. Bland dessa återfinns alltså de tio högst taxerade judiska köpmännen. Detta innebär att de utgjorde tio procent av de högst taxerade köpmännen i Göteborg.⁵³

För att peka ut förekomsten av en utpräglad ekonomisk elit inom såväl de judiska, som icke-judiska, handelsmännen krävs både fler nedslagsår och en indelning av alla köpmän efter deras ekonomiska status. Redan utifrån denna inledande kartläggning finns det dock möjlighet att peka ut ett toppskikt bland de judiska köpmännen. Som vi ska se i det följande återkommer dessa namn även i andra sammanhang. Vidare kan vi redan här konstatera att toppskiktet bland handelsmännen utgjordes av personer av olika nationaliteter. Bland de tio högst taxerade finns såväl briter som tyskar och personer av judisk härkomst, något som återspeglar Göteborgs karaktär som kosmopolitiskt präglad hamnstad.

Något som kanske förefaller självklart, är att detta också återspeglar att den ekonomiska eliten främst var en manlig elit. Men bland de tio förmögnaste fanns också änkan M. Levgren. Änkor var den enda kategori av kvinnor som blev myndiga vid den här tiden. Till exempel hade borgaränkor rätt att överta mannens näringsutövning. Rörelsen gick i arv, först från man till änka och sedan vanligen från änka till son. Man kan tala om en ”änkeregeln” i det förindustriella samhället, som gjorde att egendomen stannade i familjen till nästa generationsskifte. Änkeregeln förutsatte förstås att kvinnan var förtrogen med verksamheten under mannens livstid. Såväl jordbruk som borgerliga näringar var en angelägenhet för hela familjer och hushåll snarare än för

⁵³ GLA, Göteborgs drätselkammarers arkiv 1625–1900, Taxeringslängder.

individer, vilket är ett faktum som ofta förbises. Änkeståndet kan således betraktas som en institution som bevarade fördelningen av makt och ekonomiska resurser i samhället.⁵⁴

En allmän reflektion utifrån det toppskikt som utkristalliserar sig genom en kartläggning av taxeringen är att resultaten kan problematiseras utifrån olika synvinklar, såsom etnicitet och kön.

5.2 Handels societeten

År 1661 bildades ett Köp och Handelsgille i Göteborg. År 1734 ändrades namnet till Handels societeten i Göteborg och 1846, i samband med införandet av näringsfrihet, omorganiserades societeten till Handels föreningen i Göteborg. Handels societetens viktigaste uppgift var att se till att stadens handel bedrevs enligt landets lagar och dess olika privilegier, kungliga förordningar och magistratens stadgar. Framför allt skulle man skydda och främja handlarnas intressen och man fungerade också som magistratens remissorgan i frågor som berörde dess intresseområden. Vidare spelade societeten en mycket central roll i rekryteringen av nya handlare i staden. Av den som ville utöva en borgerlig näring i staden krävdes medborgarskap, så kallat burskap. Generellt prövades dess ansökningar av stadens magistrat, men i Handels societetens reglemente stadgades att en person som ville driva verksamhet i staden först måste vinna inträde i societeten och därefter söka burskap hos magistraten. I princip utgjorde därmed medlemskap i Handels societeten ett krav för att bli köpman i staden.⁵⁵

Ekonomhistorikern Bertil Andersson menar, vilket framgick i inledningen, att de judiska köpmännen ”knappast kan ha framstått som någon allvarlig konkurrentgrupp till stadens övriga handelsmän”. Enligt Andersson tilldrog sig judefrågan inte någon större uppmärksamhet i Göteborgs Handels societet och den, på riksplånet, vanligt förekommande judefientliga debatten ska sällan ha återspeglats i denna sammanslutning.⁵⁶ Studerar man Frödings studie av Handels societetens historia framkommer dock att man vid ett flertal tillfällen behandlade frågor som rör medlemskap för personer med judisk härkomst. Då den tyska juden David Abraham från Moisling i Lübeck år 1780 anhöll om skyddsbrev (burskap) hos stadens magistrat för att bedriva handel med kramvaror, begärde magistraten ett utlåtande från Handels societeten. I sitt svar förklarade societeten att man tolkade det aktuella riksdagsbeslutet som att judar medgivits rätt att bosätta sig i landet och att bilda en judisk församling på vissa orter i landet. Däremot ansåg man att det inte fanns något skrivet om huruvida judar hade rätt att vinna burskap och erhålla samma förmåner som andra handlare. Vidare skrev societeten att man inte var säker på hur det förhöll sig i andra länder och om judar där hade rätt att bedriva både minut- och grosshandel. Societeten ansåg sig därmed inte ha tillräckligt med underlag för att utlåta sig i ärendet och rekommenderade magistraten att skriva till Kommerskollegium. Samtidigt uttryckte societeten sin mening att judar inte borde tas upp i borgerskapets gemenskap genom burskap, men däremot försäkras om skydd i landet. De skulle inte medges frihet att öppna bodar för försäljning av kramvaror och specerier, eftersom landets ”egna barn” därmed skulle prejudiceras. Istället borde judarna, enligt Handels societeten, hålla sig till försäljning av gamla kläder och andra persedlar.⁵⁷ Magistraten följde societetens rekommendation och skrev en förfrågan till Kommerskollegium som i sin tur meddelade att judarna skulle ha rätt att vinna burskap för handel med kramvaror, men däremot inta ha rätt att hålla öppen bod. Som framkommit ovan fick

⁵⁴ Se vidare Sandvik, Hilde, ”Umyndige” kvinnor i handel og håndverk : kvinder i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet. Oslo 1992, s. 112–113 samt Sjöberg, Maria, ”Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige.”, *Historisk Tidskrift* 1996: 3, s. 374.

⁵⁵ Andersson 1996, s. 266–268.

⁵⁶ Andersson 1996, s. 269.

⁵⁷ Fröding, Hugo, *Göteborgs köp- och handelsgille, handels societet, handels förening handelskammare 1661-1911: minnesskrift*, Hartelius-bokh., Göteborg, 1911, s. 97-98. Se Handels societetens utlåtande den 13 juni 1780.

emellertid, genom judereglementets tillkomst 1782, judar rätt att både sälja i öppen bod och att bedriva såväl grosshandel som fabriksrörelse.⁵⁸ Detta kom även att gälla Göteborg.

I och med att personer med judisk härkomst fick möjlighet att ansöka om skyddsbrev (burskap) blev frågan om medlemskap i stadens handels societet aktuell. Som framkom ovan var sammanslutningen, åtminstone i början, negativt inställd till judarnas begäran om burskap och enligt Fröding kom det att ta över femtio år, innan judarna fick formell rätt att bli medlemmar i Handels societeten.⁵⁹ Detta infördes i och med att judereglementet avskaffades år 1838.⁶⁰

Fröding har emellertid också påpekat att Handels societeten före 1838 ”undantagsvis” medgav medlemskap för judiska trosbekännare. Detta blir också tydligt vid en genomgång av Handels societetens medlemmar och tidpunkten för deras inträde i societeten. Här framgår att J. M. Valentin samt Johan Benecke och M. E. Delbanco blev medlemmar år 1809 respektive 1810. År 1811 tillkom Henry Hirsch och 1814 W. M. Lehman samt de två kvinnorna Helena Ulrika Meyer och Sara Wulff, båda småkramhandlare. De två kvinnorna är intressanta då det sammantaget under hela undersökningsperioden bara finns ett mindre antal kvinnliga medlemmar i Handels societeten. (I medlemsförteckningen finns tio kvinnonamn där det också i nästan samtliga fall är markerat, att de var kram- och/eller nipperhandlarskor. Men då många efternamn bara föregås av förnamnets initialer kan det finns fler kvinnliga medlemmar än dessa tio.)⁶¹

Före judereglementets avskaffande hann också följande judiska näringsidkare bli medlemmar i societeten: N. L. Friedländer (1825), M. E. Philip (1830), Morris Jacobsson, Eduard Magnus, Moritz L. Magnus (alla 1830) och Aron Magnusson (1832). När sedan reglementet avskaffades 1838 tillkom genast ytterligare sex judiska köpmän och under 1840-talet fick societeten ytterligare flera medlemmar av judisk härkomst.⁶² Den första och ende judiske ledamoten i societetens styrelse under undersökningsperioden, d. v. s fram till 1850, var Morris Jacobsson, ledamot mellan åren 1847 och 1864. Han fungerade under denna tid som societetens kassaförvaltare.⁶³

Protester mot judarnas möjlighet att bedriva handel i staden fortsatte att förekomma även under 1800-talets första hälft och då främst i samband med den kris som uppstod efter Napoleonkrigen och kontinentalsystemets upphävande. I en redogörelse för orsakerna till krisens utbrott diskuterades förutom en rad andra orsaker också det som man ansåg var en alltför utsträckt handelsfrihet för de judiska köpmännen. För det första pekade man på att den summa som judarna var tvungna att förevisa för magistraten mycket väl kunde vara lånad och inte nödvändigtvis visade på någon egen förmögenhet. Den andra och kanske främsta invändningen var att ”Hvaremot andra inflyttade utlänningar, såväl som alla svenske män, hvilka uti handel vilja inträda, måste enligt kungl. handelsreglementet bestyrka, ej allenast att de genom tjänste- och läroår vid det yrket förvärfvat sig erforderliga kunskaper till dess utöfning för egen räkning, utan ock af ärlig härkomst och kände för godt förhållande.”⁶⁴ I anslutningen till detta krävde handels societeten av Kungl. Maj:t att de judiska köpmännen skulle vara tvungna att uppfylla samma skyldigheter som andra utländska och inrikes födda köpmän.⁶⁵ Då inte alla societetens protokoll granskats kan det ha förekommit fler exempel på motstånd mot köpmännen av judisk härkomst. Som framkommit innebar dessa i så fall ett motstånd mot societetens egna

⁵⁸ Fröding 1911, s. 98. Se magistratens förfrågan den 19 juli 1780 och Kommerskollegium svar den 7/8 1780.

⁵⁹ Fröding 1911, s. 98.

⁶⁰ Fröding 1911, s. 160.

⁶¹ Fröding 1911, s. 206–224. Fröding skriver kort om kvinnors möjlighet till medlemskap i societeten, se s. 160–161.

⁶² Fröding 1911, s. 206–224.

⁶³ Fröding 1911, s. 189–202.

⁶⁴ Fröding 1911, s. 144–145.

⁶⁵ Fröding 1911, s. 144–145.

medlemmar, eftersom man genom de undantag som beskrivits ovan tillät medlemskap för vissa judiska köpmän.

Handelsföreningen var den institution som var central för köpmännen, när det gällde att ta tillvara sina intressen i staden. I detta sammanhang är det därför särskilt intressant att studera de judiska köpmännens integration i handelsmannagruppens gemenskap och deras möjligheter till inflytande. Slutsatsen utifrån ovanstående är splittrad. Dels förekom ett visst motstånd mot de judiska affärsmännen, dels gjordes ett antal undantag som innebar att vissa judar gavs medlemskap. Mycket tyder på att ekonomiska intressen låg bakom båda tendenserna: Motståndet var troligen baserat på rädsla för konkurrens, medan undantagen skulle kunna indikera att de personer som gavs inträde ansågs gynna organisationen som helhet. Var det så, som hävdats inom Port Jews-forskningen, att ekonomiska intressen inte bara värderades högre än motstånd mot judar, utan kanske också *skapade* tolerans?

Ett faktum som komplicerar bilden av vilka medlemmar som tilläts bli medlemmar i Handelsföreningen är fallet med de två judiska kvinnorna som var småkramhandlarskor. Återigen ser vi vikten av att diskutera frågan om integration ur flera perspektiv, där inte bara etnicitet spelar roll.

5.3 Sällskap och ordnar

Om man vill undersöka köpmännens delaktighet i stadens borgerliga gemenskap är det inte bara de mer officiella handelssammanslutningarna som har betydelse. För att skapa och upprätthålla kontakter var även mer privata och inofficiella sammanhang viktiga. Enligt Martin Åberg har föreningslivet en stor betydelse för utvecklandet av grupp-specifika värderingar och det var en av de viktigaste arenorna för bourgeoisins konstituering under 1800-talet. Föreningar bygger på medlemmarnas uppslutning kring de värderingar föreningen säger sig representera. Vidare är medlemskårens struktur och nyrekrytering av medlemmar en viktig faktor då den bestämmer sällskapets grad av exklusivitet.⁶⁶

Historikern Anders Simonsen har i sin avhandling *Bland bederligt folk* undersökt det organiserade sällskapslivet och den borgerliga formeringen i Göteborg 1755–1820. Frimurarlogen, Amarantherorden, Göta Coldinu orden, Bachelor's club och Harmoniska sällskapet är några av de sammanslutningar som undersöks. Simonsen har emellertid inte specifikt undersökt i vilken omfattning judar var medlemmar i dessa föreningar och sammanslutningar.

I den begränsade studie som genomförts i samband med detta paper har det inte varit möjligt att studera samtliga större föreningar i staden under den aktuella tiden. Dessutom kan några av de större sammanslutningarna direkt uteslutas då de byggde på en kristen religiös grund och därmed uteslöt judiska medlemmar (här kan förstås döpta judar ha varit medlemmar, men dessa ingår inte i vår undersökning). Det är förstås av central betydelse att några av de största föreningarna uteslöt judiska medlemmar. Simonsen har visat att frimurarlogen och Amarantherorden var de sällskap som hade högst antal medlemskap ägda av handlande med egen rörelse. Samtidigt kan vi dock konstatera att i relation till antalet medlemmar så hade Bachelors club, där judar fick vara med, en övervägande andel handlare. Enligt Simonsen är huvudintrycket att de som sysslade med handel fördelade sig bland de flesta sällskapen i staden. Det fanns inte någon stor koncentration till en speciell orden eller sällskap, vilket var fallet med exempelvis ämbetsmännen. Sällsaps- och ordenslivet attraherade handlandena generellt.⁶⁷

⁶⁶ Åberg 1991. s. 112–113.

⁶⁷ Simonsen, Anders, *Bland bederligt folk: organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755-1820*, Historiska institutionen, Univ., Diss. Göteborg : Univ., 2001, Göteborg, 2001s. 82–83 samt 49ff.

Vår studie har här avgränsats till en undersökning av Göteborgs Royal Bachelors' Club. Klubben startade redan år 1769, till en början av ett tjugotal unga män, alla ungar, varav många var av engelsk eller skotsk härkomst. År 1814 utvecklades klubben från att ha varit mycket sluten till en mer öppen sammanslutning och bara under detta år invaldes 78 nya medlemmar. Enligt klubbens egen historik hade då behovet av sammanslutningar för avkoppling och möten mellan medlemmar kraftigt ökat. Från början fyllde klubben ett rent socialt behov, men efterhand fick sammanslutningen en allt större betydelse som ekonomiskt och politiskt nätverk.⁶⁸ Enligt Åberg var denna herrklubb en typisk göteborgsk förening och också tillräckligt exklusiv för att det ska vara möjligt att studera eventuella skiktningar inom borgerskapet.

Av medlemsförteckningen mellan åren 1780-1850 framgår att detta var en mötesplats för stadens elit av bland annat grosshandlare och fabrikörer. Under början av 1800-talet var alla de större grosshandlarna medlemmar: Samuel Arvidsson, Wijk, Ekman, James och Robert Dickson, Gibson, Keiller och Carnegie.⁶⁹ Vid en jämförelse med den ovan refererade taxeringslängdens "10 i topp" (se Bilaga 1) från år 1830 framgår också att minst sju av tio av dessa var medlemmar i The Royal Bachelor's Club (och då var medlemskap förstås inte möjligt för änkan M. Levgren). Som redan framgått hade klubben redan från början ett stort inslag av medlemmar med annan etnisk härkomst, något som sedan fortsatte. Under hela undersökningsperioden var kvinnor inte välkomna.

I denna gemenskap ingick några av de mer framgångsrika judiska köpmännen. År 1821, det vill säga nästan tjugo år innan man fick bli medlem i Handelssocieteten, blev de första judiska köpmännen medlemmar i klubben: grosshandlaren och fabrikören L. E. Magnus, handlaren och fabrikören Aron Magnusson och handlaren Isaac Valentin. Ett år senare blev även Aron van Reis och Isaac Pineus medlemmar. Två år senare blev Martin Levisson medlem och ytterligare två år senare grosshandlaren och konsuln Michael Simon Warburg. År 1827 Morris Jacobsson, svärson till L. E. Magnus och verksam i dennes företag och senare Carnegie. Under de följande åren även grosshandlarna Mauritz Emanuel Philip, Moritz L. Magnus, Eduard Magnus, riksgäldsfullmäktige Samuel Warburg, handlarna Aron Moses Henriques och Jacob Hartvig, handlaren Abraham Josephson, grosshandlaren Louis Benecke, handlarna Levin Sloman och Herman Henriques.⁷⁰ Av dessa var Levin Sloman ledamot av styrelsen och också senare hedersledamot.⁷¹

Återigen känner vi igen samma elit inom den judiska gruppen. Av de första judiska medlemmarna tillhörde flertalet den redan utpekade eliten bland de judiska köpmännen. Bland medlemmarna finns också flera med inbördes familjerelationer: och/eller kompanjonskap. Bland annat L. E. Magnus och dennes tre söner och svärsonen Morris Jacobsson, vilka alla blev medlemmar under 1820-talet. Vidare hittar vi till exempel affärskompanjonerna Aron Magnusson och Aron van Reis som tillsammans ägde stadens största bomullsväveri.

För att bli invald i klubben krävdes att man blev föreslagen och därefter invald genom omröstningen i klubbens direktion. För medlemskap krävdes också att man betalade en introduktionsavgift och en årlig avgift.⁷² Några uppgifter om att det förekom en problematik kring judars medlemskap har inte hittats, men här skulle en närmare studie av klubbens protokoll kunna ge mer kunskap.

Med tanke på medlemmarna i Bachelor's Club bör den ha varit en central plats för kontakter och utbyte av information inom stadens näringsliv. Det var en "mångkulturell" sammanslutning,

⁶⁸ Åberg 1991, s. 113–114.

⁶⁹ *The Royal Bachelor's club 1796-1944. Minnesskrift*, Göteborg 1947, s. 49. Se även medlemsmatrikel, s. 94 ff.

⁷⁰ www.rbc.se (2011-03-02)

⁷¹ *The Royal Bachelor's club 1796-1944*, s. 416–417.

⁷² *The Royal Bachelor's club 1796-1944*, s. 43.

dock utan kvinnor. Som redan konstaterat fanns både den judiska och icke-judiska eliten bland klubbens medlemmar. Klubben utgjorde en mötesplats för dessa grupper. Som ett ytterligare konkret exempel kan nämnas att minst 34 av de 48 personer som satt i styrelsen för Göteborgs sparbank från dess bildande 1820 och fram till 1850 var medlemmar i klubben. I denna grupp fanns både judiska och icke-judiska näringsidkare.⁷³ För att diskutera i vilken grad klubben enbart var en sammanslutning för en utpräglad judisk och icke-judisk elit skulle dock samtliga medlemmar och deras ekonomiska och sociala status behöva undersökas.

Oavsett om man går vidare och gör en utförlig kartläggning av medlemmarna eller ej, är sammanslutningen ett gott exempel på en viktig social arena där män av judisk härkomst faktiskt hade tillträde. Även i detta sammanhang torde det varit deras ekonomiska framgång som var inträdesbiljetten till denna krets av utvalda.

5.4 Övrigt föreningsliv och förtroendeuppdrag

Förutom de sammanslutningar som diskuterats ovan, Handelssocieteten och Bachelor's Club, fanns förstås andra föreningar och organisationer i Göteborg, såväl de som var kopplade till stadens förvaltning och styrelse som fristående. Så länge judereglementet gällde var judiska personer uteslutna från politiska uppdrag. *Göteborgs adresskalender* ger en översikt över vilka officiella och ideella organisationer som fanns, och vilka personer som satt på förtroendeuppdrag i dessa.⁷⁴ Adresskalendern är därför en källa som kan visa i fall även judiska personer var representerade i olika föreningar, kommittéer, etc. Kalendern utkom för första gången 1850, det sista året i vår undersökningsperiod.

En genomgång av adresskalendern för år 1850 visar för det första att judar faktiskt fanns representerade i en stor mängd organisationer.⁷⁵ Dessutom kan man se vilka personer ur den judiska gruppen som fanns representerade. För det tredje utkristalliserar sig ett relativt klart mönster när det gäller vilken typ av organisationer som judarna i Göteborg hade förtroendeuppdrag i. Kartläggningen av judarnas deltagande i stadens såväl mer eller mindre officiella som mer fria sammanslutningar torde i någon mån säga något om deras delaktighet i samhället som helhet.

Till att börja med kan man konstatera att den judiska gruppen knappast fanns representerad i stadens förvaltande organ. Till undantagen hör att den var representerad i *Skjutskontorets styrelse*, *Brandstodskommittéen* samt i *Sjömannasällskapet*.⁷⁶ Inte heller fanns några representanter inom den militära förvaltningen. Något som förefaller som självklart är att de inte fanns med i den kyrkliga förvaltningen.

Däremot framgår av adresskalendern vilka som satt på förtroendeposter och tjänster inom *Mosaiska församlingen* och andra organisationer som på ett eller annat sätt var knutna till den, såsom församlingens styrelse, dess *Sjukvårds- och begravnings-sällskap* och *Fruentimmersförening*. Till den här kategorin av organisationer hör även *Direktionen för Mosaiska församlingens läroinstitut* samt *Göthildaföreningens läroinstitut*. Det senare var en församlingsskola för gossar, som inrättats 1826 efter en donation av Göthilda Magnus (f. Henriques), hustru till L. E. Magnus. Ytterligare en donation av Morris Jacobssons maka Rachel, dotter till Göthilda och L. E. Magnus, tillkom efter 1838. Den nya donationen gjorde det möjligt att starta en skola även för flickor.⁷⁷ I alla organisationer knutna till Mosaiska församlingen innehades flest förtroendeuppdrag av handelsbokhållaren G. Jacobsson och grosshandlaren L. E. Magnus om man borträknar församlingens pastor C. Heineman och sånglärare A. M. Nissen. Det var endast i

⁷³ *The Royal Bachelor's club 1796-1944*, s. 94 ff; Weibull, Carl Gustaf, *Göteborgs sparbank 1820-1920*, Lund 1920, s. 113ff.

⁷⁴ Adresskalendern finns tillgängligt digitalt på Göteborgs Stads hemsida: <http://www.goteborg.se>

⁷⁵ Se fullständig lista i Bilaga 2.

⁷⁶ För att se vilka personer, se Bilaga 2.

⁷⁷ Jacobowsky, Vilhelm, "Mosaiska församlingens historia fram till 1955", *Mosaiska församlingen i Göteborg 200 år*, Göteborg, 1980, s. 15.

Fruentimmersföreningen som kvinnor fanns representerade. Där satt Henriette och Gustafva Heyman, Rosa Fürstenberg (f. Warburg) och Philippina Heineman.

I de ”sekulära” organisationerna och föreningarna fanns framför allt tre områden där representanter för den judiska gruppen ingick: sammanslutningar knutna till handel och industri, till utbildningsområdet samt slutligen föreningar med anknytning till sociala frågor och välgörenhet. (Det var först under 1800-talets andra hälft som det judiska engagemanget och donationsverksamheten inom kulturlivet kom att bli ett viktigt bidrag i skapandet av stadens kulturella och vetenskapliga institutioner.)

Inom organisationer med koppling till handel och industri, var Morris Jacobsson den judiska handelsman som hade flest poster: Han var 1850 representerad i *Börsdirektionen*, *Handelsföreningen*, *Slöjdföreningen* samt i direktionen för *Handelsinstitutet*. Institutet tillkom 1826 på Handels societetens (senare Handelsföreningens) initiativ, och var föregångare till Handelshögskolan.⁷⁸ Levi Fürstenberg och L. Hjorth var ledamöter i *Fabriksföreningen* och Eduard Magnus och Isaac Leman satt i direktionen för *Göteborgs privatbank*.

Ett andra område där representanter från den judiska gruppen var engagerade var alltså utbildning. Detta gäller särskilt släkten Magnus. Det har redan nämnts att Morris Jacobsson tillhörde de ledande i Handelsinstitutet. Grosshandlaren Eduard Magnus var en av flera direktörer i *Småbarnskolan*. Det var en skola för barn mellan två och sju år, som startades 1839 av ”Sällskapet för bildande av småbarnsskolor”. En motsvarande skola i Stockholm hade startats några år tidigare. Det var från England som idéerna om ”Infant Schools” kom, där de grundats för att ta hand om barn under tiden som föräldrarna arbetade i textilfabrikerna. Det första skolhuset i Göteborg byggdes 1847 vid nuvarande Hvitfeldtsplatsen, nära Rosenlunds spinneri, med plats för 200 barn.⁷⁹ Vidare var Fru Rachel Magnus en av flera direktörer i *Fruentimmersföreningens Flickskolas* direktion.⁸⁰ Dessutom fanns den tidigare nämnda Göthildaföreningens skola, vars ledning dominerades av judiska köpmän.

Det tredje fältet där det judiska engagemanget var märkbart var sociala verksamheter av olika slag. I *Stadens allmänna fattigvårdsinrättning* fanns Mosaiska församlingens ledare C. Heineman representerad och i *Sundhetsnämnden* fanns två judiska representanter. Bland fristående välgörenhetsorganisationer kan nämnas *Lichtenbergska välgörenhets privat-föreningen*, två judar ingick i ledningen samt *Räddningsinstitutet för vilseförda och moraliskt vanvårdade barn* med L. Sloman som en av direktörerna. Slutligen kan nämnas den kvinnliga organisationen *Sällskapet för sedlig modersvård*, där en fru Magnus (troligen Rachel, hustru till Eduard) var ledamot av direktionen.

Summerar man antalet uppdrag i de organisationer som inte hade anknytning till Mosaiska församlingen ser vi att grosshandlarna (tillika svågrarna) Eduard Magnus och Morris Jacobsson hade flest, med vardera fyra. Kaptenen vid handelsflottan J. E. Nissen hade två, i likhet med fabrikören Levi Fürstenberg och grosshandlaren Martin Levisson. Med undantag för Nissen kan vi konstatera att Fürstenberg och Levisson fanns med bland de tio högst taxerade judarna i Göteborg redan 1830, samt att Eduard Magnus’ far och Morris Jacobssons svärfar L. E. Magnus var den allra högst taxerade judiske handlaren samma år.

Under årtiondena efter 1850 blev de judiska företagens representation i stadens styrande organ mer påtagligt. När stadens fullmäktige instiftades 1863 fanns det sex judiska representanter av totalt 60, trots att judarna inte utgjorde mer än en procent av stadens befolkning. På 1870-talet intog man 12 av platserna. Enligt Fredrik Bedoire fanns det ingen annanstans i Sverige som judarna hade så högt anseende.⁸¹

⁷⁸ Axel Ahlström, *Matrikel öfver Göteborgs Handelsinstituts elever 1826–1885*, Göteborg 1918.

⁷⁹ <http://sv.wikipedia.org/wiki/Sm%C3%A5barnsskolan> (2011-04-10).

⁸⁰ http://sv.wikipedia.org/wiki/Fruentimmersf%C3%B6reningens_flickskola (2011-04-10).

⁸¹ Bedoire 1995, s. 428–429.

När det gäller sammanslutningar knutna till industri och handel är det knappast förvånande att framgångsrika judiska näringsidkare ingick där, med tanke på deras starka position inom handelns område. Inom sektorerna utbildning och socialt arbete finns en tradition med judiskt engagemang även efter 1800-talets mitt. Frågan är i fall det var självvalt att engagera sig just inom skola och välgörenhet, eller om det berodde att de inte fick tillträde till andra arenor, till exempel de politiska? Var det ett sätt att kompensera att man inte hade tillgång till andra positioner?

Kan då judarnas medlemskap i olika föreningar och olika förtroendeuppdrag tolkas som ett tecken på att de av andra ansågs vara ”hedersvärda medborgare”? Frågan kan besvaras med ett försiktigt ja. Samtidigt visar sammanställningen av föreningsengagemanget 1850 att det var en liten exklusiv grupp som innehade dessa förtroendeposter. Kartläggningen är intressant, eftersom den visar tydligt att den mindre grupp som dominerade engagemanget i sekulära organisationer sammanfaller med dem som utgjorde den judiska ekonomiska eliten. Men vi får ingenting veta om informella nätverk utanför elitgruppen, inte heller något om de fattigare skiktens delaktighet i stadens liv och mycket litet om kvinnornas nätverk och positioner. De kvinnor som finns med är gifta med eller döttrar till de mest förmögna männen. Det är trots allt intressant att se att judiska kvinnor engagerade sig såväl inom som utom Mosaiska församlingen.

5.5. Släktskap och äktenskapsband

I det föregående har det kommit fram att de mest ekonomiskt framgångsrika judiska handelsmännen också hörde till dem som hade flest förtroendeuppdrag och tidigt vann inträde i Handelsföreningen och Bachelor's Club. Vi har talat om en elit bland de judiska näringsidkarna. Vi har också sett exempel på ett flertal släktrelationer inom den judiska borgerligheten i Göteborg. Det finns en omfattande tidigare forskning som uppmärksammat släkt- och familjebandens avgörande betydelse som ett genomgående drag inom eliter, inte minst inom handel och företagande.⁸²

Såväl inom adeln som inom den framväxande borgarklassen och inom allmogen var det snarare regel än undantag att ingå äktenskap inom den egna gruppen.⁸³ Eftersom Judereglementet föreskrev att judar inte fick lov att gifta sig med icke-judar, var detta mönster än mer påtagligt för den judiska minoriteten än för andra.⁸⁴ Även inom den judiska gruppen var äktenskapsvalen troligen inte fria utan ingick i familjernas strävan att behålla resurser inom den egna familjen. I detta avseende var äktenskap mellan kusiner och så kallade syskonbyten – två syskonpar som gifter sig och därmed skapar dubbla band mellan två familjer – två äktenskapsformer som var vanligt förekommande.⁸⁵ I släktträdträdet nedan visas ett exempel på hur familjeband och äktenskapsmönster kunde se ut, utifrån familjen Magnus:

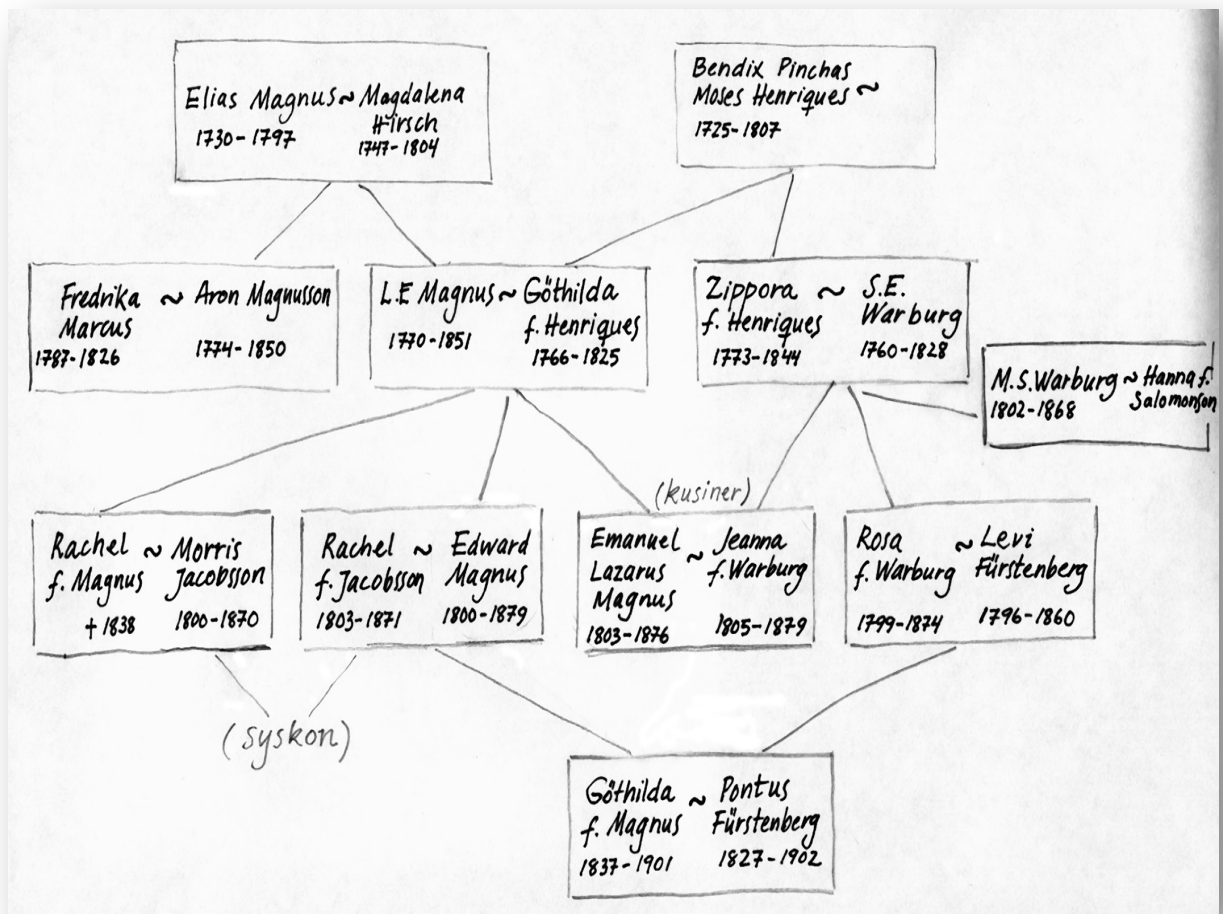
⁸² Se t.ex. Göransson, Anita, ”Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800-1850.”, *Historisk Tidskrift* 1990:4; Bull, Ida, *De trondhjemske handelsbusene på 1700-tallet : slekt, hushold og forretning*, Trondheim 1998; Hasselberg, Ylva, *Den sociala ekonomin : familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856*, Uppsala 1998 samt Nilson, Tomas, ”Blott som bricker i ett spel- : om kvinnor, kapital och nätverksbyggande inom textilbranschen i Borås 1890-1920”, *Hans och hennes : genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Uppsala 2004.

⁸³ Stone, L. *The family, sex and marriage in England 1500-1800*. Harmondsworth 1982.

⁸⁴ Det finns dock undantag. Judar och kristen som ville gifta sig med varandra var tvungna att söka tillstånd, vilka i regel beviljades. Se Valentin, Hugo, *Urkunder till judarnas historia i Sverige*, Stockholm 1924.

⁸⁵ Detta var också ett vanligt mönster hos bönder. Jämför Söderberg, Johan, *Väld och civilisering i Sverige 1750-1870*. Stockholm 1998, s. 164; Liljewall, Britt, *Bondevardag och sambällsförändring : studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*, Göteborg 1995, s. 66–67 samt Lundqvist, Pia, *Marknad på väg: den västgötska gårdshandeln 1790-1864*, Göteborg 2008, s. 122–124.

Familjen Magnus i Göteborg

Rektanglar markerar gifta par och diagonala linjer markerar föräldraskap. **Observera!** att alla barn i alla äktenskap inte finns med på skissen, utan i första hand visas personer som förekommer i texten.

Källor: Släktartiklar i *Svenskt biografiskt lexikon* samt Attman, Arthur, ”Judiska insatser i Göteborgs samhällsutveckling”, *Mosaiska församlingen i Göteborg 200 år*, Göteborg 1980.

I skissen visas fyra generationer av familjen Magnus. I den äldsta generationen återfinns *Elias Magnus* och *Bendix Pinchas Moses Henriques*, som tillhörde de första judarna som slog sig ner på Marstrand. *Elias Magnus*' son, *Lazarus Elias (L. E.) Magnus* var gift med *Göthilda f. Henriques*. *L. E. Magnus* var också bror till *Aron Magnusson*, som tillsammans med *Aron von Reis* startade det framgångsrika kattuntryckeriet *Aronsdal* år 1815.⁸⁶ Ytterligare tre bröder var verksamma i Stockholm.

L. E. Magnus var också sväger till *Simon Elias (S. E.) Warburg*, en av Göteborgs allra framgångsrikaste handlare under 1820-talet. Tillsammans hade *S. E. Warburg* och hustrun *Zippora f. Henriques* döttrarna *Rosa* och *Jeanna* samt sonen *Michael Simon (M. S.) Warburg*, dansk konsul och handelskommissionär åt många judiska handlare i Göteborg. Dottern *Rosa f. Warburg* var gift med *Levi Fürstenberg*, fabrikör och ägare av väveriet *Oscarsdal*.

Ser vi närmare på den tredje generationen ser vi att en av *Göthilda* och *L. E. Magnus*' söner, grosshandlaren *Emanuel Lazarus Magnus*, var gift med sin kusin *Jeanna f. Warburg*. De båda

⁸⁶ *Aron Magnusson* och hans kompanjon *Aron von Reis* var också släkt i den meningen att de var gifta med två kusiner, *Fredrika Marcus* respektive *Lowisa Marcus*, som kom från Norrköping.

var alltså barnbarn till Zippora och S. E. Warburg. Sonen *Eduard Magnus* var gift med *Rachel f. Jacobsson*, vars bror *Morris Jacobsson* var gift med Eduard Magnus syster, som också hette *Rachel (f. Magnusson)*. Här ser vi alltså exempel på ett så kallat syskonbyte.

Äktenskap var inte bara ett sätt att överföra eller förvärva kapital, de kunde även ha sociala fördelar: Hustrur fungerade ofta som förmedlare av relationer i form av till exempel svärfäders och svågrars kontaktnät. Kom hustrun dessutom från en ansedd familj förmedlade hon också status.⁸⁷ Ett tydligt exempel på detta är äktenskapet mellan *Göthilda f. Magnus* och *Pontus Fürstenberg* i den fjärde generationen.⁸⁸ Pontus är numera betydligt mer välkänd än sin far, eftersom han kom att bli den mest namnkunnige konstmecenaten i Göteborg. Det var Göthilda, som kom från en av Göteborgs rikaste familjer, som förmedlade det kapital som finansierade de konstsamlingar som paret byggde upp och de stora donationer de gjorde. Göthildas föräldrar Rachel och Eduard Magnus motsatte sig äktenskapet, då de ansåg att Fürstenberg var alltför "läattsinnig och vidlyftig". Göthilda var dessutom enda barnet och ensam arvinge. Paret gifte sig först 1880, efter Eduard Magnus död.⁸⁹

Vi kan alltså konstatera att familjer, särskilt inom elitgrupperna, ofta var knutna till varandra genom flera olika slag av relationer. I det här fallet fanns exempel på såväl syskonbyte som kusinäktenskap. Som redan nämnts var detta inget unikt för den judiska gruppen, men så mycket tydligare här, eftersom man inte fick lov att gifta sig med utomstående. Dessutom var gruppen som helhet relativt liten. Judar från Göteborg gifte sig med trosfränder från de andra svenska städer där judar fick lov att vara bosatta, men det var också vanligt att man hittade äktenskapspartner i Köpenhamn.

Strategiska äktenskap var ett sätt för eliter att reproducera sig själva. Ett generellt mönster i det förindustriella samhället var att det var männen som disponerade resurser, medan kvinnorna i stor utsträckning spelade rollen av förmedlare av resurser. Som äktenskapspartner vid strategiska giftermål är därför kvinnornas roll minst lika betydelsefull som männens. De utgjorde länkar mellan familjerna. Äktenskapen kunde förse handlarna med ekonomiska resurser från hustruns familj genom arv och framtida arvsrättigheter och förmedla sociala relationer.

I detta avsnitt har inte släkterelationer utanför Sverige berörts, men dessa spelade naturligtvis en viktig roll, inte minst i handelsverksamheten. Vi kommer i de följande avsnitten se exempel på hur släkt- och familjeband både inom och utom Sverige var en väsentlig tillgång vid företagsbildanden och i handelskontakter överhuvudtaget.

5.6 Företagsägande – exemplet L. E. Magnus

Ovan såg vi exempel på hur den judiska gruppen och de judiska företagarna och producenterna knöts samman genom släktskap och äktenskap. Det är också tydligt att detta gällde några av de mest framgångsrika företagarna som på så sätt kan sägas ännu mer stärkte sin ställning som en "elit". Detta blir ännu tydligare då vi närmare studerar vilka de största produktionsföretagen i judisk regi var. I bilaga tre har dessa listats efter deras produktionsvärde. Här finner vi att de största företagen under åren 1830 till 1850 tillhörde L. E. Magnus, Isaac Pineus, M. E. Delbanco, Levi Fürstenberg och Aron von Reis & Aron Magnusson. Som redan framgått var till exempel L. E. Magnus bror med Aron Magnusson och familjen Magnus blev senare släkt med familjen Fürstenberg. I följande avsnitt ska nu L. E. Magnus företag presenteras närmare. Som redan framkommit tillhörde Magnus en av de mest ekonomiskt framgångsrika näringsidkarna i staden.

⁸⁷ Jämför Davidoff, L. & Hall, C., *Family fortunes: men and women of the English middle class 1780-1850*, London 1987, s. 219ff; Göransson 1990, s. 539 f samt Nilsson 2003, s. 287f.

⁸⁸ Av skissen ovan framgår att de båda var släkt på så sätt att Göthildas farmor och Pontus mormor var systrar.

⁸⁹ Wiberg, Totte, *Fürstenbergska galleriet: mecenatparet, konstnärerna och samlingen*, Warne, Sävedalen 2009, s. 13–14.

Han var också mycket aktiv inom olika föreningar och organisationer. En sammanställning av hans verksamhet speglar på flera sätt konstituerandet av en judisk "elit" samtidigt som den ger exempel på familjens relation till övriga företagare i staden.

Lazarus Elias Magnus föddes 1770 i Mecklenburg. Han var son till Elias Magnus som kom till Sverige 1784 och blev en av de första skyddsjudarna i Göteborg. Elias Magnus var sedan framför allt verksam i Stockholm, där han drev en tobaksfabrik och ägnade sig åt utlåningsverksamhet. L. E. Magnus fick skyddsbrev för handelsidkande i öppen bod i Göteborg år 1795 och kom i samband med detta att starta handelsrörelsen L. E. Magnus & Co.⁹⁰ År 1804 ändrades namnet till Magnus Associés.⁹¹ Firman drev handel med kolonialvaror och textilier samt ägnade sig åt en viss bankirverksamhet.⁹² Med tiden utvecklades företaget till en omfattande handelsrörelse där socker, tobak och kaffe utgjorde hörnstenarna.⁹³ År 1806 startade L. E. Magnus ett sockerbruk, Katrinedal. Verksamheten kom att pågå mellan 1806 och 1849 och sockerbruket blev ett av stadens största.⁹⁴ Vid sidan av bruket startade L. E. Magnus år 1812 en tobaksfabrik. Företaget blev år 1815 troligen det första i Sverige som tillverkade den tobakssort som fick namnet "sigar".⁹⁵ I likhet med socker utgjorde tobak en av de konsumtionsvaror som ökade kraftigt och övergick från att betraktas som en lyxvara till att ses som en nödvändighetsvara.⁹⁶ Magnus tobaksfabrikation avtog rätt snart och produktionen upphörde 1836, då andra handels- och fabriksfrågor fick större prioritet.⁹⁷

I likhet med flera andra judiska köpmän erhöll L. E. Magnus burskap efter judereglementets upphörande. Magnus ansökan om medlemskap i Handelssocieteten beviljades 1838 och i motiveringen framgår att han "gjort sig känd för ett aktningvärdt förhållande och gagnade medborgerlighet."⁹⁸ Magnus tillhörde alltså inte det fåtal judiska köpmän som redan tidigare blev medlemmar i societeten. Däremot var han engagerad i en andra sammanslutningar i staden. Som framgått tidigare var han en av de första judiska medlemmarna i Bachelor's Club.

L. E. Magnus & Co är ett mycket tydligt exempel på en verksamhet som byggde på familjeband och även engagemang i andra judiska företag i staden. När sockerbruket byggdes upp var Simon Elias Warburg associerad i firman.⁹⁹ Warburg var släkt med familjen Magnus och en viktig aktör i flera judiska företags verksamheter. År 1833 blev L. E. Magnus son, Eduard Magnus, och mågen Morris Jacobsson delägare i företaget. I och med det ändrades också företagets namn tillbaka till L. E. Magnus & Co.¹⁰⁰ Som också redan framgått var familjerna Magnus och Jacobsson släkt med varandra.

Firman L. E. Magnus & Co hade också intressen i andra judiska företag. När handlanden Levi Fürstenberg anlade sin textilindustri Oscarsdal 1832–33 gick firman L. E. Magnus & Co in som förläggare och finansjär. Även familjerna Fürstenberg och Magnus kom

⁹⁰ Svenskt biografiskt lexikon, volym 24, s. 673–675.

⁹¹ UB, handskriftsamlingen, Handlingar rörande släkterna Fürstenberg och Magnus 1803–1937, volym 1, Intyg daterat 1/1 1833.

⁹² Attman, "Judiska insatser i Göteborgs samhällsutveckling", *Göteborgs mosaiska församling 1780-1980* Göteborg 1980, s. 42.

⁹³ Svenskt biografiskt lexikon, volym 24, s. 675.

⁹⁴ Bodman, Gösta, *Göteborgs äldre industri*, [s.n.], Göteborg, 1923, s. 52, 285–286.

⁹⁵ Bodman 1923, s. 55, 225. Se Svenskt biografiskt lexikon, volym 24, s.675.

⁹⁶ Ahlberger, Christer, *Konsumtionsrevolutionen. 1, Om det moderna konsumtionsambällets framväxt 1750-1900*, Humanistiska fakulteten, Univ., Göteborg, 1996, s. 50–53.

⁹⁷ Bodman 1923, s. 225–226.

⁹⁸ GLA, Professor Gösta Bodmans samling till Göteborgs äldre industri, volym 10 (kuvert markerat 8b), Handelssocietetens protokoll 5 oktober 1838.

⁹⁹ C. R. A:son Fredberg, *Från vår merkantila och industriella värld*, Göteborg 1897, s. 178. Se även Göteborgs UB, Handskriftsamlingen, Handlingar rörande släkterna Fürstenberg och Magnus 1803–1937, volym 1, Balansbok.

¹⁰⁰ UB, Handskriftsamlingen, Handlingar rörande släkterna Fürstenberg och Magnus 1803–1937, volym 1, Intyg daterat 1/1 1833.

senare att knytas närmare varandra genom äktenskapsförbindelser.¹⁰¹ Ett ytterligare exempel är att Magnus var med och finansierade det kattuntryckeri som drevs av Isaac Pineus änka, Betty.¹⁰² Förutom att detta visar på ett samarbete inom den judiska gruppen är det ett intressant exempel på änkors möjlighet att driva familjens företag vidare efter makens död. Betty kom dessutom att bli mer framgångsrik än sin man.¹⁰³

Familjen Magnus var inte enbart engagerad i företag drivna i judisk regi. Eduard Magnus och Morris Jacobsson kom båda så småningom att bli delägare i Carnegies sockerbruk, stadens absolut största. Vidare gick de bland annat in som finansiärer och delägare i Holmens bruk i Norrköping.¹⁰⁴ Som redan nämns spelade L. E. Magnus & Co också en betydande roll på Göteborgs kreditmarknad.¹⁰⁵ De var både inblandade i Göteborgs första sparbank och Göteborgs Privat Bank (senare Göteborgs enskilda bank, Göteborgs bank och Götabanken).¹⁰⁶

Göteborgs sparbank grundades 1820.¹⁰⁷ Här var de judiska köpmännen inte med vid själva grundandet, men under 1800-talets första hälft var sedan följande judiska köpmän ledamöter i styrelsen: L. E. Magnus 1825–1849, Martin Levisson 1838–1850 och Eduard Magnus 1850–1867 (vice ordf. 1861–1868).¹⁰⁸ Vad beträffar Göteborgs privatbank var judiska köpmän med redan då banken bildades 1846. Bankens största tecknare var Anders Gjers och därefter C. F. Kjellberg, Wilhelm Röhss, Johan Anders Falck, William Barkow, J. A. Kjellberg, Aron Kjellberg samt de judiska grosshandlarna Morris Jacobsson och Isaac Leman. Förutom dessa hörde också flera personer ur familjen Dickson samt de judiska näringsidkarna L. E. Magnus, Heyman Jacob Heyman och Salomon Jacob Heyman till bankens grundare. I bankens första styrelse satt rådman A. W. Björck (ordförande), postdirektören A. Gjers, grosshandlarna Robert Dickson, C. F. Kjellberg, William Barkow samt Eduard Magnus och Isaac Leman.¹⁰⁹

Vi har här alltså sett några belysande exempel på hur företagsägandet präglades av släktskapsförhållanden. Företagen drevs oftast inom familjen. I flera fall gick man också in och stöttade andra judiska företagare ekonomiskt. Detta mönster är på intet sätt något som var utmärkande för just den judiska gruppen, utan tvärtom mycket vanligt överhuvudtaget. Frågan är om invandrare, och i det här fallet den judiska minoriteten, i högre utsträckning än andra samarbetade inom familjen och gruppen i brist på tillgång till andra nätverk?

I detta sammanhang är det dock viktigt att påpeka att de judiska näringsidkarna inte bara var verksamma inom den egna gruppens företag. Ovan har framgått att man också bedrev och ägde företag tillsammans med andra. Kanske sågs den judiska ekonomiska eliten som en resurs på grund av dess internationella kontaktnät med tillgång till kapital, kreditmöjligheter och kunskap?

¹⁰¹ Bodman, Gösta, *Fabriker och industrier i det gamla Göteborg: kulturhistoriska bilder från Sveriges fabriksliv under 1600-, 1700- och början av 1800-talen*, Wettergren & Kerber, Göteborg, 1925, s. 75-76.

¹⁰² GLA, Professor Gösta Bodmans samling till Göteborgs äldre industri, volym 10 (kuvert markerat 8b), Hallrätten prot 22 juni 1837; 26 januari 1843.

¹⁰³ Bodman 1925, s. 157.

¹⁰⁴ Attman 1980, s. 43-44.

¹⁰⁵ Svenskt biografiskt lexikon, volym 24, s. 676.

¹⁰⁶ Attman 1980, s. 49.

¹⁰⁷ http://sv.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6teborgs_sparbank (2011-04-08)

¹⁰⁸ Weibull, Carl Gustaf, *Göteborgs sparbank 1820-1920*, Berlingska boktr., Lund, 1920, s. 113-124.

¹⁰⁹ Brisman, Sven, *Aktiebolaget Göteborgs bank: 1848-1923 : minneskrift*, Göteborg, 1923; <http://sv.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6tabanken> (2011-04-08).

5.7 Kommersiella nätverk

Den numerärt begränsade gruppen av judiska handelsmän i Göteborg gör det möjligt att studera betydelsen av olika slag av affärskontakter, något som i sin tur kan relateras till tidigare forskning om handelsnätverk under den tidigmoderna perioden. Handelsnätverkens betydelse kan betraktas på åtminstone tre olika nivåer: För det första de internationella handelsförbindelserna, för det andra nätverken inom den judiska gruppen i Göteborg samt slutligen kontakter med aktörer utför den judiska minoriteten i Göteborg.

En genomgång av konkurshandlingar efter judiska näringsidkare i Göteborg under tidsperioden 1820–1850 visar att de judiska handlarna hade vidsträckta handelsrelationer, framför allt i Tyskland – och där i synnerhet i Hamburg – men även i Storbritannien och i Köpenhamn.¹¹⁰ Kontakterna med internationella handelsnätverk gynnade de judiska affärsmännen, ofta var dessa förbindelser relaterade till släktband eller till andra judar i samma bransch. Faktum är att även de som bedrev småskalig detaljhandel i öppen bod förde varor som var direktimporterade från Tyskland, England och Danmark.¹¹¹

Undersökningen av det samlade konkursmaterialet visar att många av de judiska handlarna utnyttjade samme man som kommissionär, Michael Simon Warburg. Denne var son till Göteborgsköpmannen Simon Elias Warburg som under tidigt 1800-tal hade etablerat sig som handlare i Göteborg, där han upprättat en gren av brodern Samuel Elias Warburgs firma i Hamburg. Michael Simon Warburg var svensk konsul i Köpenhamn, och var för övrigt den förste svenske juden i svensk offentlig tjänst.¹¹² M. S. Warburg hade alltså nära familjerelationer såväl i Hamburg som i Göteborg. Ett exempel visar att en stor del av grosshandlaren Abraham Benjamin Beneckes skulder fanns utomlands, och var förmedlade av M. S. Warburg i Dresden, Berlin, Hamburg och Prentzlau.¹¹³ Men Warburg ombesörjde inte bara finansiella tjänster till de mest förmögna judiska storhandlarna. Till Wolff Israel Räbel, som bedrev småskalig handel, hade Warburg förmedlat inköp av silverbestick hos firman Beer & Lazarus i Hamburg.¹¹⁴

Inom Göteborg fungerade den judiska gruppen som en arena för ömsesidiga ekonomiska relationer. Kärnan inom detta judiska finansiella nätverk utgjordes av en relativt liten grupp. Vid en kartläggning av kreditrelationerna inom gruppen, framträder en liten elit av ledande grosshandlare och fabrikörer som L. E. Magnus, V. J. Valentin och M. E. Delbanco. Eftersom den judiska gruppen i Göteborg var relativt liten och dessutom i hög utsträckning sammanflätad genom giftermål och andra familjerelationer litade men antagligen på varandra. Tillit anses vara en viktig förutsättning för ekonomiskt risktagande, en betydande del av i affärlivet. Detta var inte minst viktigt under denna period då fungerande kreditinstitutioner till stor del saknades.¹¹⁵

De judiska handlarna och fabrikörerna i Göteborg byggde också upp nya nätverk utanför den egna gruppen, inte minst för att kunna distribuera sina varor till andra orter och ut på landsbygden. Effektiva distributionskanaler var avgörande för handlarnas framgång. Många av grosshandlarna hade en stor mängd västgötska gårdfarihandlare bland sina kunder. Konkursakter och bouppteckningar visar också att de judiska göteborgshandlarna levererade varor till

¹¹⁰ GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, Konkursakter, E VI a.

¹¹¹ Detta visar exempelvis konkurshandlingarna efter Moses Delmonte 1815:20, Marcus Levin 1818:2, J. L. Leman 1819:41, Wolf Israel Räbel 1842:17, L. Philipsson 1842:123 samt Lousie Benecke 1850:33, GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, Konkursakter, E VI a.

¹¹² Jewish encyclopedia, släktartikel om Warburgs:

<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=38&letter=W> (2008-09-21)

¹¹³ GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, Konkursakter, E VI a, 1850: 33.

¹¹⁴ GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, Konkursakter, E VI a, 1842: 17.

¹¹⁵ Se t.ex. Nyberg, Klas, "Jag existerar endast genom att äga kredit": tillit, kreditvärdighet och finansiella nätverk i 1700-talets och det tidiga 1800-talets Stockholm', *Sakta vi gå genom stan : stadshistoriska studier tillägnade Lars Nilsson den 31/5 2005 = City strolls.*, S. 184-211, 2005; Fontaine, Laurence, "Antonio and Shylock. Credit and Trust in France, c. 1680–1780", *Economic History Review*, 2001:1.

detaljhandlare i svenska småstäder, framför allt i Västsverige och Värmland.¹¹⁶ Vanligtvis förekom också handelsrelationer med Göteborgs övriga minuthandlare och andra näringsidkare. Många judiska handlare i textilbranschen köpte också varor från Sven Eriksons väverifabrik i Rydboholm.

För att ge ett mer belysande exempel på hur en enskild handlares kommersiella nätverk kunde se ut ska vi titta närmare på grosshandlaren och fabrikören John Benecke (ca 1783–1870), som gjorde konkurs 1845. Han tillhörde inte Göteborgs allra förmögna judiska näringsidkare, men han bedrev en omfattande handel som kan sägas vara jämförbar med de judiska grosshandlarnas i allmänhet. Dessutom var han fabrikören.

John Benecke fick burskap i Göteborg 1810 som handlande. Två år senare startade han ett ljusgjuteri, sedermera även ett såpsjuderi i Krokslätt. Han tillverkade även eau de cologne och andra luktvatten. Ett flertal pass berättar att han under 1820-talet gjorde flera försäljningsresor varje år, framför allt till värmländska städer, Skåne, Örebro, Norrköping och Stockholm. Såpsjuderiet upphörde 1842. Samma år startade Benecke ett väveri och färgeri som tillverkade bomulls- och halvyllevävnader. John Beneckes bror var handlaren och cigarrfabrikören Abraham Benjamin Benecke (död 1854) som i sin tur var gift med hatthandlerskan Lousie Benecke (f. Salomon).

Efter en förhållandevis lång karriär som handlare och fabrikören tvingades alltså John Benecke att ansöka om konkurs 1845. Troligen berodde hans ekonomiska trångmål på de stora investeringar som gjorts i den nya väverifabriken, som var utrustad med modern ny teknik i form av ett stort antal jacquardvävstolar och andra moderna ”maskiner”. I konkurshandlingarna framgår att skulderna uppgick till omkring 168 000 rd banco, medan tillgångarna i boet var cirka 162 000 rd. De största tillgångarna utgjordes av fordringar på 82 000 rd samt två fastigheter värderade till 49 000 rd.¹¹⁷

Vi ska här särskilt intressera oss för Beneckes skulder, som dels avsåg varukrediter, dels kontanta lån mot borgen och in-teckningar. I konkursbouppteckningen listas 41 borgenärer, varav 19 hemmahörande i Göteborg, fem i övriga Sverige och återstående 17 utomlands. Skuldsumman i riksdaler banco uppgick till cirka 106 000 eller 63 procent av den totala skulden. Det fanns också skulder i hamburger banco, motsvarande kring 53 600 rd, cirka en tredjedel av skulderna, samt i pound sterling, motsvarande fem procent (cirka 8 200 rd).¹¹⁸ Merparten av de utländska skulderna fanns i Tyskland, framför allt i Hamburg som var den viktigaste utländska handelsstaden åtminstone när det gäller import av konsumtionsvaror. Borgenärer fanns även i Berlin, Bremen, Magdeburg, Elberfeld och Köpenhamn. Den största utländska skulden, 50 178 hamburger banco, var krediter från handlanden J. B. Spengel i Hamburg. Flertalet skulder utomlands var till betydligt lägre belopp och avsåg import av varor för försäljning samt råvaror till väveriet och färgeriet. Till exempel hade färgstoffer av firman Hasche & Wöge i Hamburg. En annan fordring kom från handelshuset N. P. H. Nathan i Bradford där Benecke köpt tyger motsvarande 6 480 riksdaler. Kommissionären M. S. Warburg hade förmedlat ett flertal av de utländska handelskontakterna.

Benecke hade också köpt råvaror för sin tillverkning i Sverige, här kan nämnas garninköp från Nääs fabriker, Rydboholmsbolaget samt Wallbergs klädesfabrik i Halmstad. Två apotekare i Göteborg hade sålt färgstoffer och kemikalier till färgeriet. Betty Pineus och M. E. Delbanco hade fordringar för kattuner respektive vaxduk med mera från sina fabriker. En del av

¹¹⁶ Se t ex bouppteckning efter fabrikören Isaac Pineus: GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, E III:a, vol 75 samt konkursakt efter grosshandlaren Moses Fränkel: GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, E VI a, xxx. Se även RA, Kommerskollegiums arkiv, Upphandlade fabriksvaror.

¹¹⁷ Följande bygger på konkurshandlingar från John Benecke, GLA, Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv, Konkursakter, E VI a, 1845: 23.

¹¹⁸ Omräkning av de utländska valutorna har gjort utifrån tabeller i Lobell, Håkan, *Utländska växelkurser i Sverige 1804–1914: nya månatliga observationer*, Lund Papers in Economic History, No 113, 2009, s. 37, 40. (1 pound sterling motsvarade 1845 cirka 18 rd; 100 hamburger banco cirka 89 rd.)

Beneckes skulder avsåg inte varor utan var rena penninglån, dels av enskilda personer, dels i Manufakturdiskonten och i Rikets ständers bank. Vi ser här exempel på att Benecke förmodligen medvetet försökt sprida sina skulder.

Tidigare har det här framhållits att tillit och affärskontakter inom den egna gruppen var en viktig tillgång för de judiska affärsmännen. Hur var det då i det här fallet? Av de totalt 41 kreditgivarna var *minst* 13 judiska, förmodligen fler eftersom ingen systemiskt genomgång av de utländska borgenärerna ännu gjorts. (Här har bara de utländska kreditgivare räknats med som vi med säkerhet kan säga var judar, till exempel den redan nämnda firman Nathan i Bradford, M. L. Fürst och Warburg & Meyer i Köpenhamn, A. & M. D. Goldschmidt, S. L. Woolfe och Andrew Israel i Hamburg samt Heinrich Lewin i Berlin. Av de judiska kontakterna i Göteborg fanns, förutom de redan nämnda, brodern A. B. Benecke, grosshandlaren L. Benecke samt H. J. Heyman. I övrigt verkar det som om Benecke hade relativt omfattande kontakter med icke-judiska handlare och producenter, åtminstone gäller detta de svenska kontakterna. Ett flertal göteborgska handelsmän utanför den judiska kretsen finns med bland hans kreditgivare.

Man kan naturligtvis diskutera om exemplet med John Benecke skiljer sig från andra, såväl svenska näringsidkare som de av utländsk härkomst som verkade i Göteborg, när det gäller internationella kreditgivare och handelspartners. Man kan förmoda att till exempel de brittiska grosshandlarna hade minst lika många internationella affärsförbindelser. Här krävs systematiska jämförelser mellan olika kategorier av handlare i Göteborg.

När det gäller utländska kontakter är det inte så konstigt att man ofta använde sig av de kontakter man eventuellt redan hade inom den judiska gruppen. Tillit är svårt att skapa på avstånd. I det här sammanhanget spelade också kommissionärer som M. S. Warburg säkerligen en avgörande roll som förmedlare av kontakter.

Det har här kommit fram att västgötska gårdfarihandlare ingick i Beneckes och andra judiska handlares distributionsnätverk. Huvuddelen av gårdfarihandlarnas handelskontakter i Göteborg var judiska fabrikörer och köpmän.¹¹⁹ Man kan fråga sig varför de just de judiska handlarna var överrepresenterade, de utgjorde trots allt inte mer än en tiondel av stadens handlare. Kanske erbjöd de bättre priser och kreditvillkor än övriga handlare? En annan förklaring kan vara att deras sortiment var det mest attraktiva på grund av dras goda kontakter på den internationella textilmarknaden.

6. De judiska köpmännen – en del av Göteborgs elit?

Frågan om den tidiga judiska invandringen till Göteborg och deras ställning i staden och dess borgerlighet spänner över många olika forskningsfält. I den här texten har flera teoretiska infallsvinklar berörts, likaså har ett antal möjliga områden för empiriska studier presenterats.

Ofta diskuteras judars roll i förhållande till ett ”majoritetssamhälle”, men i den här texten har vi velat visa att judarnas situation måste diskuteras i förhållande till klass, kön och i förhållande till andra etniska grupper. Det är inte alltid lätt att urskilja en tydlig majoritet i kontrast till den judiska och inte heller en enhetlig judisk grupp. Begreppet majoritetssamhälle behöver kanske problematiseras, särskilt med tanke på privilegiesamhällets splittrade karaktär? Louis Dubin menar, som tidigare nämnts, att det är lätt att vara anakronistisk när man diskuterar en fråga som judisk emancipation och integration i det förindustriella samhället.

Vi har också velat peka på betydelsen av att studera informella kontaktnät och praxis, vid sidan av de officiella institutionerna som lagstiftning, stadens styrande organ och liknande. Detta ligger också i linje med vad tidigare forskning har betonat i samband med studier av

¹¹⁹ Lundqvist 2008, s. 200–210.

exempelvis kreditnätverk och äktenskapsstrategier men också av skillnader mellan lagstiftning och praxis.

En slutsats man i alla fall kan dra utifrån samtliga empiriska exempel är att det fanns en ”elit” inom den judiska gruppen i Göteborg som utmärkte sig genom sin ekonomiska ställning, sitt företagsägande och sitt engagemang i olika organisationer. Detta är intressant, inte minst med tanke på vårt projekts huvudsyfte, nämligen att undersöka den judiska gruppens betydelse för spridningen av moderna konsumtionsvaror. Det är just inom dessa sektorer vi hittar den judiska eliten. Tidigare i texten restes frågan i fall den judiska minoriteten i Göteborg, eller delar av den, kunde vara ett exempel på en elit som skapades utifrån den efterfrågan som fanns på moderna konsumtionsvaror, såsom Todd Endelman menar. Detta är också något som kommer fram i flera av exemplen här, och som vi har kunnat visa i våra tidigare studier.¹²⁰

I inledningen tog vi upp forskningen om Port Jews, och dess betoning av att förstå de ekonomiska aspekternas betydelse för den judiska gruppens möjligheter till integration. Det behöver poängteras att den grupp av judiska immigranter vi diskuterar här var just en elit och att bakgrunden till deras möjligheter att etablera sig i Sverige låg i det faktum att de ansågs vara en ekonomisk tillgång. Gruppen som fanns i Göteborg under 1800-talets första hälft var visserligen skiktad ekonomiskt, men i jämförelse med den senare öst-judisk invandring framstod de som en elit. De första judiska invandrarna kom från ”väst”, eller åtminstone från områden som var relativt väl integrerade i den atlantiska ekonomin (Nordtyskland, Hamburg, London, Amsterdam och Köpenhamn). Kan detta ha gynnat deras integration såsom Port Jews-forskningen hävdar att den kan ha gjort på andra håll?

En ambition att inte belysa etnicitet som en isolerad aspekt, utan att också ta hänsyn till såväl klass och kön som den tidsmässiga och rumsliga kontexten kan vara svår att hantera metodiskt. När det gäller kön är kvinnorna ofta osynliga i källmaterialet, vilket inte betyder att de inte spelat någon roll. När det gäller den judiska gruppens ekonomiska ställning finns det källmaterial som kan användas, men det är svårare att komma åt deras mer informella nätverk. Vid jämförelser med andra grupper är frågan om avgränsning komplicerad då det inte finns en tydligt avgränsad majoritet att jämföra med.

¹²⁰ Se vidare författarnas artiklar ”Siden och socker. Judiska näringsidkares betydelse för konsumtionsrevolutionen i Sverige.”(under publicering) samt ”The Jews and the Textile Market in early 19th century Sweden” (under publicering).

Bilagor

Bilaga 1: De högst taxerade handelsmännen i Göteborg 1830

Namn	Titel	Summa bevilning
A G Levgren	Handelsmannen	1335
Alex Barclay	Handelsmannen	609
A M Corn	Handelsmannen	556
M Levgren	Handelsmansänkan	548
Sam Arfvidsson	Grosshandlare/kommersråd	548
L E Magnus	Grosshandlaren	546
F Willerding	Handlande/kunglig preussisk konsul	381
James Dickson	Handelsmannen	306
Stadsmäklare	Stadsmäklare	302
Jan Lamberg	Kommersråd	280

Källa: GLA, Göteborgs drätselkammarers arkiv 1625–1900, Taxeringslängder.

Bilaga 2: Förtroendeuppdrag och föreningsmedlemskap bland judarna i Göteborg 1850 (Uppdrag knutna till mosaiska församlingen etc. kursiverade)

Förening/organisation	Namn	titel	uppdrag
Athenum	M R Henriques	fil kand	
Börsdirektionen	M Jacobsson	grosshandlare	kassaförvaltare
Cecilia	A M Nissen	handelsbokhållare	sånglärare
Cecilia	A Magnusson	handelsbokhållare	ceremonimästare
Cecilia	G M Magnusson	handlande	skattmästare
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>A M Nissen</i>		<i>sånglärare</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>C Heineman</i>	<i>dr</i>	<i>rektor</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>E Heyman</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>kassör</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>G Jacobsson</i>	<i>handelsbokhållare</i>	<i>ordförande</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>L Meyer</i>	<i>skrivlärare</i>	<i>ledamot</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs.</i>	<i>M Levisson</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>direktör</i>
<i>Direktion f. läroinst. för mos. förs..</i>	<i>M R Henriques</i>	<i>fil kand</i>	<i>lärare</i>
		kapten v	
Drätselkommisionen	J E Nissen	handelsflottan	hamnmästare
Fabriksföreningen	L Fürstenberg	fabrikör	ledamot
Fabriksföreningen	L Hjort	handlande	ledamot
Fruentimmersföreningens flickskola, direktionen	Rachel Magnus		direktris
Gbg:s stads allm. fattig försörjningsinrättning	C Heineman	pastor	ledamot
Göteborgs privatbank, direktionen	E Magnus	grosshandlare	direktör
Göteborgs privatbank, direktionen	I Leman	grosshandlare	direktör
<i>Göthildaföreningens dir. o läroinst.</i>	<i>E Magnus</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>kassör</i>
<i>Göthildaföreningens dir. o läroinst.</i>	<i>J P Valentin</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>ek. direktör</i>
<i>Göthildaföreningens dir. o läroinst.</i>	<i>M S Warburg</i>	<i>konsul</i>	<i>ordförande</i>

Handelsföreningen	M Jacobsson	grosshandlare	ledamot
Handelsinstitutet, direktionen	C Heineman	dr; pastor	föreståndare
Handelsinstitutet, direktionen	M Jacobsson	grosshandlare	ledamot
Konsuler	M S Warburg		dansk konsul
Lichtenbergska välgörenhets privat-föreningen	G Jacobsson	handelsbokhållare	ordförande
Lichtenbergska välgörenhets privat-föreningen	M Levisson	grosshandlare	ledamot
Läroverket	A Meyer	ritmästare	ritmästare
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>A M Nissen</i>		<i>ombud</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>C Heineman</i>	<i>dr</i>	<i>hedersledamot</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>E S Warburg</i>	<i>handelsbokhållare</i>	<i>ordförande</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>G Jacobsson</i>	<i>handelsbokhållare</i>	<i>ordförande</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>L E Magnus</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>hedersledamot</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>L Fürstenberg</i>	<i>fabrikör</i>	<i>ledamot</i>
<i>Mosaiska förs. Dir f sjukvårds o begr. sällsk.</i>	<i>P S Hertz</i>	<i>handlande</i>	<i>ledamot</i>
<i>Mosaiska förs. Fruntimmers förening</i>	<i>Gustafva Heyman</i>		<i>direktris</i>
	<i>Henriette</i>		
<i>Mosaiska förs. Fruntimmers förening</i>	<i>Heyman</i>		<i>direktris</i>
	<i>Philippina</i>		
<i>Mosaiska förs. Fruntimmers förening</i>	<i>Heineman</i>		<i>hedersledamot</i>
<i>Mosaiska förs. fruntimmers förening</i>	<i>Rosa Fürstenberg</i>		<i>direktris</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>A M Nissen</i>		<i>sångledare</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>A S Fürst</i>	<i>kantor</i>	<i>kantor</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>C Heineman</i>	<i>dr</i>	<i>pastor</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>G Jacobsson</i>	<i>handelsbokhållare</i>	<i>sekreterare</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>H J Heyman</i>	<i>handlande</i>	<i>kyrkoföreståndare</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>I Leman</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>kassaföreståndare</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>J Josephson</i>	<i>klockare</i>	<i>klockare</i>
<i>Mosaiska församlingen</i>	<i>L E Magnus</i>	<i>grosshandlare</i>	<i>ordförande</i>
Real gymnasium	M Valentin	lärare	lärare
Räddn. inst. f. vilseförda och moraliskt vanvårdade barn	L Sloman	handlande	direktör
Sjömannasällskapet, Direktionen	J E Nissen	hamnmästare	hamnmästare
Skjutskontorets styrelse	E Magnus	grosshandlare	ledamot
Slöjdföreningen	M Jacobsson	grosshandlare	skattmästare
Småbarnsskolan	E Magnus	grosshandlare	direktör
Sparbanksdirektionen	M Levisson	grosshandlare	ledamot
Städernas allm. brandstods komm. för fastigheter	L Fürstenberg	fabrikör	förman för 9:e avd.
Sundhetsnämnden	E Warburg	handelsbokhållare	ledamot
Sundhetsnämnden	M E Philip	grosshandlare	kassaförvaltare
			ledamot,
Sällskapet f. sedlig modersvård	Fru Magnus		direktionen
Trädgårdsföreningen	E Magnus	grosshandlare	ledamot

Källa: Adresskalender för Göteborg 1850

Bilaga 3: Produktionsföretag i Göteborg i judisk regi

1830

	namn	tillverkning	Produktionsvärde rd bco
1	L E Magnus	socker	242 388
2	Pineus	textil	37 862
3	M E Delbanco & Comp	oljeslageri	32 300
4	Reis & Magnusson	textil	27 250
5	John Bennecke	parfym	3 760
6	Levin Aronsson	såpa	1 200
7	L E Magnus	tobak	952
8	John Bennecke	Tvål	240

1840

	namn	tillverkning	Produktionsvärde rd bco
1	L E Magnus	socker	312 206
2	M E Delbanco & Comp	oljeslageri	47 500
3	Levi Fürstenberg	textil	41 113
4	Pineus	textil	37 769
5	M E Delbanco & Comp	tygtryck	8 100
6	Levy Coppel Heyman	parfym	4 490
7	M E Delbanco & Comp	vaxduk	3 000
8	John Bennecke	parfym	2 260
9	John Bennecke	Tvål	240

1850

	namn	tillverkning	Produktionsvärde rd bco
1	M E Delbanco & Comp	oljeslageri	110 500
2	Pineus	textil	49 700
3	Levi Fürstenberg	textil	5 767
4	J P Vallentin	tobak	4 500
5	M Vallentin	hattar	3 400
6	H J Heyman	paraplyer	3 250
7	S J Heyman	paraplyer	2 328
8	M E Delbanco & Comp	vaxduk	1 600
9	A B Bennecke	färgeri	200
10	M Levisson	garveri	ingen uppgift

Not: Som mest fanns 13 fabriker ägda av judar: år 1847

Källa: Fabriksberättelser